

2

**Millî Mücadele
Döneminde
Mardin**

**Mardin
During
the National Struggle**

Oktay Bozan

Millî Mücadele Döneminde Mardin

Oktaý Bozan*

Özet

Mardin, Mondros Mütarekesi'nin ardından doğrudan işgale uğramamış ise de Urfa, Antep ve Maraş'ın önce İngilizler akabinde Fransızlar tarafından işgali Mardin halkını tedirgin etmiştir. Bu durumun etkisiyle Mardin'de Kuvâ-yı Milliye ve Müdafaa-i Milliye teşkilatları kurulmuştur. Mardin'de örgütlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kısa süre içerisinde aşiret reisleri, eşraf, ahali ve hatta gayrimüslimleri de ortak bir hedef doğrultusunda yönlendirerek millet ve memleket aleyhindeki her türlü gelişmeye karşı mücadele etmiştir. Güney vilayetleri ile İzmir ve İstanbul işgal edildiğinde Mardin'de mitingler yapılmış, protesto telgrafları çekilmiştir. Bunun yanı sıra Millî Mücadele'yi sekteye uğratmak amacıyla bölgede gerçekleştirilmek istenen ayrılıkçı politikalara da meydan verilmemiştir. Mardin kamuoyu aynı duruşu ve hassasiyeti Kürt Teali Cemiyeti adına hareket eden Şerif Paşa'nın Ermeni Boğos Nubar Paşa ile yaptığı anlaşmaya tepki göstererek ortaya koymuştur. Bununla birlikte Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki önce İngiliz ve daha sonra da Fransız işgalinin haksız olduğunu belirterek, Müslüman halkın kanının son damlasına kadar vatani müdafaaya hazır olduğunu göstermiştir. Bölgede yabancı bir devletin himayesini ve yönetimini istemediğini gösteren en dikkat çekici örnek şüphesiz Fransız Albay Norman'ın Mardin'de karşılaştığı millî tavidir. Albay Norman'ın bölgenin geri kalmışlığını bahane ederek Fransız işgaline kılıf uydurma gayreti, Mardin halkını galeyana getirmiş ve neticede Norman şehri terk etmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, İzmir'in İşgali, Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Müftü Hüseyin Efendi, Albay Norman

---

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktaybozan210[at]gmail.com, ORCID: 0000-0003-0485-556X

Mardin During the National Struggle

Abstract

People of Mardin, although Mardin was not directly invaded after the Armistice of Mudros, felt uneasy about the invasions of Urfa, Antep and Maraş initially by the British and then by the French. Due to this situation, associations named Kuvâ-yı Milliye (National Forces) and Müdafaa-i Milliye (National Defence) were established in Mardin. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (The Association for the Defence of Rights), organized in Mardin, fought against all kinds of incidents opposed to the nation and the country by leading chieftains, the notables, people and even non-Muslims in a short period of time. When the Southern provinces, İzmir and Istanbul were occupied, rallies were held in Mardin and telegraphs were sent to protest. Besides, the separatist policies to be carried out in the region to interrupt the National Struggle were not allowed. As a matter of fact, the public opinion in Mardin, displayed the same standing and sensitivity reacting against the agreement of Sherif Pasha, who was acting on behalf of the Kurdish Teali Society, with the Armenian Boğos Nubar Pasha. However, Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (The Mardin Association for the Defence of Rights) stated that first the British occupation in the South-eastern Anatolia Region and then the French occupation was wrongful and unjust, and showed that Muslim people would go down with guns firing to defend the homeland. The most remarkable example for the unwelcomed patronage and administration of a foreign state in the region was undoubtedly the national attitude toward the French Colonel Norman in Mardin. The intentions of Colonel Norman to cover up and justify the French occupation on the excuse of region's being underdeveloped provoked people of Mardin, and as a result, Norman had to leave the city.

Keywords

National Struggle, Occupation of Izmir, Mardin Association for the Defence of Rights, Mufti Hüseyin Efendi, Colonel Norman

1. Giriş

Mardin, tarihin ilk çağlarından itibaren farklı toplumların işgaline maruz kalmış ve burada birçok medeniyetler vücut bulmuştur. Mardin yöresi tarih öncesinde ve tarih çağlarında, coğrafi bakımdan önemli ticari ve kültürel ilişki ağlarının kavuşma noktasında bulunmuş bir merkezdir. Tarihinin önemli bir kısmında, bazen Mardin kentinin kendisi, bazen çok yakınındaki Nusaybin merkezli olarak, kuzeyde Karadeniz kıyılarına ve Kafkasya'ya uzanan, güneyde Basra Körfezi'ne ve Doğu Akdeniz kıyılarına varan ticaret yollarının ve kültürel alışverişin gerçekleştiği hatların bağlantı noktası olmuştur.¹

Arapların el-Cezire diye tanımladıkları coğrafyanın Diyarbekir bölgesinde yer alan şehrin ne zaman ve nasıl kurulduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Mardin şehri, dışarıdan gelebilecek zararlardan korunmak adına oldukça yüksek ve sarp bir noktaya kurulan kalesi ve daha XVIII. yüzyılın başlarına kadar sur dışına taşmayan şehriyle, oldukça güvenli bir şehir olma özelliğini göstermektedir. Şehir, kuruluşu itibariyle bir İslam şehri olmamasına rağmen, özellikle Artuklu Türkmen fethiyle birlikte Türk ve İslam şehri özelliklerini göstermeye başlamıştır.²

Roma İmparatorluğu'nun ve ardından Doğu Roma'nın Sâsânîlerle olan mücadelesi sırasında askerî bakımdan önem kazanan şehir, Hz. Ömer döneminde barış yolu ile ele geçirilmiştir. Mardin, değişik Müslüman hanedanlık ve devletlere ev sahipliği yapmıştır. Bölgede Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler ve Mervaniler hüküm sürmüştür. Bölge, XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın başlarından itibaren Türkmen güçlerinin kontrolü altına girmiş ve Artuk Bey'in oğullarından Necmettin İlgazi tarafından zapt edilerek burada Artukoğulları Devleti'nin Mardin kolu kurulmuştur.³ Artuklulardan sonra İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlar, Safeviler Mardin'de hüküm sürdüler. XVI. yüzyılın başında kısa süreli bir Safevi hâkimiyetinden sonra Bıyıklı Mehmet Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu Koçhisar (Kızıltepe) yakınlarında Dede Kargın Savaşı'nda Safevileri hezimete uğratmış, böylece şehir 1517'de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁴

¹ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2021, s. 1.

² Veysel Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2012, s.21. Mardin Kalesi'nin ne zaman yaptırılmış olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Mardin ismi ilk olarak IV. yüzyılda Romalı Tarihçi Ammianus Marcellinus tarafından kullanılmıştır. Amid'den Nusaybin'e giden yol güzergâhı üzerinde bulunan yerleşme "Maride Kalesi" olarak anılmıştır. Süryani dilinde Marde kelimesi "tek kale" anlamına gelmektedir. Kalenin Doğu Roma İmparatorluğu döneminde tamir edildiği bilgisine dayanılarak İran hükümdarı Ardeşir tarafından sürgün edilen "Mardeliler" tarafından inşa edilmiş olabileceği iddia edilmektedir. V. Minorsky, "Mardin", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, c. VI, s.317. Bu konuda önemli araştırmalar yapmış olan Ara Altun, kalenin bugünkü bilgiler ile X. yüzyılda Hamdâniler tarafından yaptırılmış olduğunu, buna karşılık kalenin Roma döneminde onarım gördüğü iddiası ile kalenin yapımının Roma öncesine kadar götürüldüğünü belirtir. Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul: Gün Matbaası: 1971, s.21

³ İbrahim Artuk, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, İstanbul: Gençler Kitabevi, 1944, s. 34-36.

⁴ Mehmet Taşdemir, "Mardin" Maddesi, c. XXVIII, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003, s. 45.

2. Demografik Durum

Mardin ve çevresinin nüfusunu çoğunlukla Müslüman halk oluşturmakla birlikte, bölgede Süryani, Keldani, Ermeni, Yezidi, Şemsi ve Musevi gibi etnik ve dini topluluklar da vardır. XIX. yüzyılın başlarında şehrin nüfusu ile ilgili ilk ciddi bilgilere bazı seyyahların eserlerinde rastlamaktayız. Adrien Dupre, 1808 yılında Mardin'de 20 bin Müslüman, 3 bin 200 Yakubî, 2 bin Ermeni Katolik, 400 Keldani, 800 Yahudi, 800 Şemsi ve 40 Ermeni Ortodoks olarak şehrin nüfusunun toplam 27 bin 240 kişi olduğunu bildirmektedir.⁵ Mardin'de 1834'te yapılan nüfus sayımında 1816 Müslüman hanesi, 1809 Hıristiyan hanesi, 18 Yahudi hanesi bulunduğu; erkek nüfusun Müslümanlarda 2 bin 943, Hıristiyanlarda 3 bin 190 ve Yahudilerde 50 kişi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Mardin'de toplam hane sayısı 3 bin 643 ve toplam erkek nüfusu ise 6 bin 183 kişidir.⁶

1881-1893 Osmanlı Genel Sayımına göre Mardin merkez kazasının nüfus dağılımı şöyledir:⁷

Yerleşim Merkezi	Müslümanlar	Ermeniler	Protestanlar	Süryaniler	Katolikler	Yahudiler	Yekûn
Mardin Kazası	22.558	-	432	3.559	4.227	-	30.776
Midyat	21.526	53	346	3.657	211	-	25.793
Cizre	6.035	-	60	197	1.581	149	8.022
Avine	21.900	-	142	578	121	-	22.741
Nusaybin	5.138	-	-	2.489	-	261	7.888
Mardin Sancağı	77.157	53	980	10.480	6.130	410	95.220

Bu sayım sonuçları Mardin'de en kalabalık Hristiyan grubun Katolikler olduğunu ortaya koymaktadır. Katoliklerin Ermeni Katolik ve Süryani Katolik olarak ayrılmamış olması cemaatler arasında nüfus dağılımı konusunda bir karışıklığa sebep olsa da, Katolik nüfusun büyük bir çoğunluğunu Ermeni Katoliklerin oluşturduğu kesindir.⁸ 1877'de

⁵ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* Ankara: TTK, 1991, s. 102.

⁶ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 242.

⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 282-283.

⁸ İbrahim Özcoşar, "19. Yüzyılda Mardin Nüfusu", "Osmanlı'dan Günümüze Mardin Ermenileri", *Birinci Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2006, s.799.

Mardin'e gelen Geary, son resmi sayımlara dayanarak, şehrin nüfusunun 16 bin 386 olduğunu, bunun 8 bin 184'ünün Müslüman, 3 bin 188'inin Ermeni Katolik, 2 bin 922'sinin Süryani, 1.340'ının Süryani Katolik, 420'sinin Keldani, 308'inin Protestan ve 24'ünün Yahudi olduğunu belirtir.⁹

1914 yılı nüfus istatistiklerine göre ise Mardin Sancağı'nın kazalara göre demografik durumu şöyledir:¹⁰

Din/Mezhepler	Mardin	Cizre	Midyat	Savur	Nusaybin	Toplam
Müslümanlar	51.116	17.022	42.607	39.928	12.842	163.515
Ermeniler	4	268	67	5	-	344
Ermeni Katolikler	6.974	-	-	96	-	7.070
Protestanlar	917	90	1.385	931	-	3.323
Yahudiler	-	234	-	-	1.009	1.243
Süryaniler	9.227	3.009	13.470	1.316	2.766	29.788
Eski Suriyeliler	2.858	140	451	80	-	3.529
Rumlar	12	-	-	-	-	12
Keldaniler	861	2.753	73	-	75	3.762
Yezidiler	-	1.022	724	-	314	2.060

Buna göre Birinci Dünya Savaşı öncesinde Mardin Sancağı'nın toplam nüfusu 214 bin 646'dır. Bunun yaklaşık %77'si Müslüman, geri kalan %23'ü gayrimüslimler ve Yezidilerdir. Gayrimüslimlerin büyük bir kısmını Süryaniler oluşturmaktadır. XVII. yüzyılda başlayan misyonerlik faaliyetleri nedeniyle Mardin Ermenileri büyük ölçüde Katolik mezhebine geçmiştir. XIX. yüzyılda İngilizlerin ve Amerikalıların yürüttüğü misyon çalışmaları da etkili olmuş önemli sayıda kişi Protestanlık mezhebine geçmiştir.

3. İdari Durumu

Mardin, Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1517 yılında, Diyarbakir Vilayeti'ne bağlı bir sancaktı. Coğrafi açıdan el-Cezîre'nin bir bölümünü oluşturan Mardin, idari bakımdan Bizanslılar zamanından beri Diyarbakır'a bağlıydı. Mardin Sancağı dâhilinde en önemli iskân yeri, sancak merkezi olan Mardin idi. 1518'de Mardin Livası'na bağlı yerler olarak Mardin Kazası ile Savur ve Nusaybin nahiyeleri belirtilmektedir. Ayrıca beylerbeyi

⁹ Grattan Geary, *Through Asiatic Turkey, Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus*, London, 1878, s.166.

¹⁰ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

hasları zikredilirken Sincar yakınlarındaki Habur, ilk tahrirde Mardin'e bağlı nahiyeler arasında yer aldığı görülmesine rağmen daha sonraki tahrirlerde belirtilmemektedir. Bu tahrir, Mardin'in Osmanlılara intikalinden sonraki ilk idarî teşkilatı aksettirmektedir. 1518'de sancakta Mardin şehri, Savur ve Nusaybin kazaları ile birlikte 247 köy bulunmaktaydı. Bu köylerden 196'sı Mardin'e, 51'i Savur'a ve 13'ü Nusaybin'e bağlıydı. 1526 yılındaki idari yapıda Mardin, Savur ve Nusaybin liva olarak belirtilmekte ve Berriyecik bu sancağın kazasını teşkil etmekteydi.¹¹ 1540 yılından itibaren Mardin'in yeniden sancak olarak zikredildiği görülmektedir. 1557'de ise Mardin Amid livasına bağlı bir nahiyeye, 1564-65'te kaza olarak belirtilmekte ve buraya bağlı Karadere, Kûh-ı Mardin, Dînâbî, Turaclu, Öksüzçalı, Gökçekaya, Zerkan, Doğancık, Dehleki nahiyeleri yer almaktadır. Mardin'in 1560 yılından itibaren sancak hüviyetini kaybettiği anlaşılmaktadır. Nitekim XVII. yüzyılda Diyarbakır'a bağlı bir kaza olarak görülmektedir. XVIII. yüzyılda ise Bağdat Eyaleti'ne bağlı bir kaza olmuş ve statüsünü XIX. yüzyılın ilk yarısında da sürdürmüştür.¹²

1869 tarihli Diyarbakır Salnamesi'ne göre Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı Mardin Livası, üç kaza ve beş nahiyeden oluşmaktadır. Bunlar Mardin Kazası ve bağlı Nusaybin ile Hamse nahiyeleri, Midyat Kazası ve bağlı Zaz ile Savur nahiyeleri, Cizre Kazası ve bağlı Hacı Behram Nahiyesi'dir¹³. 1870'te Nusaybin kaza yapılmış ve buraya bağlı Çelfe Nahiyesi oluşturulmuş, 1873'te Avine Kazası kurulmuştur. 1874'te Midyat'a bağlı Hasankeyf ve Avine'ye bağlı Ömerkan nahiyeleri, 1875'te Şırnak Kazası ve bağlı Dergül, Ömerkan, Kuyan ve Görgül nahiyeleri oluşturulmuştur. 1884'te Nusaybin'e bağlı Alyan Nahiyesi, 1885'te Mardin Kazası'na bağlı Ömerkan ve Zinli nahiyeleri, 1891'de Cizre'ye bağlı Silopi, 1894'te Nusaybin'e bağlı Habab Nahiyesi ile Midyat'a bağlı Kerboran (Dargeçit) Basibrin ve Kasr (Akıncı) nahiyeleri, 1898'de Midyat'a bağlı Habızbini, Avine'ye bağlı Şeyhan ile Ömerkan-ı Fevkani ve Ömerkan-ı Tahtani, Nusaybin'e bağlı Mühürkan ve Cizre'ye bağlı Hezak (İdil) nahiyeleri, 1900'de Mardin'e bağlı Koçhisar (Kızıltepe) Nahiyesi oluşturulmuştur.¹⁴ 1869 yılından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen zaman içerisinde ilk dönemde olduğu gibi Diyarbakır'a bağlı sancak olarak kalmıştır. 13 Temmuz 1920 tarihli bir kararnamede Mardin Sancağı'nın müstakil olarak idare edileceği kararlaştırılmıştır.¹⁵ 3 Mart 1924 tarihli bir belgede Mardin'den "vilayet" diye bahsedilmektedir.¹⁶ Bu dönemde Mardin valisinin Fettah Bey olduğu anlaşılmaktadır. Zira 11 Ocak 1925 tarihli bir kararnamede Mardin Valiliğine Siverek Valisi Tefvik Hadi Bey'in, Siverek Valiliğine de Mardin Valisi Fettah Bey'in atandığı görülmektedir.¹⁷

¹¹ Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 44.

¹² Taşdemir, "Mardin", s. 45-46.

¹³ *Diyarbakır Salnameleri*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999, c. I, s. 78-79.

¹⁴ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 217.

¹⁵ BCA. 30-18-1-1 /1-4-16.

¹⁶ BCA. 30-18-1-1 /9-19-13.

¹⁷ BCA. 30-18-1-1 /12-68-2.

4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Siyasi ve Sosyal Durum

Birinci Dünya Savaşı esnasında Mardin ve çevresinde önemli toplumsal hadiseler yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Irak ve Filistin cephelerinin önemli bir geçiş güzergâhı olan Mardin aynı zamanda tehcir güzergâhı idi. Bu dönemde Rusların Kafkas Cephesi'nde, Osmanlı orduları karşısındaki başarıları ve ilerlemeleri üzerine Van, Erzurum, Bitlis ve Diyarbakır'ın da aralarında bulunduğu vilayetlerde bulunan Ermeni komiteleri ihtilal hareketlerine girişerek, cephe gerisini kendi kontrollerine almaya çalışıyorlardı. Cepheden firar eden Ermeniler ya Rus ordularına katılmakta ya da cephe gerisindeki savunmasız Müslüman ahaliye karşı planlar yapmaktaydı. Rusya'nın da aralarında bulunduğu İtilaf devletlerinin başarısını temenni eden Ermeniler, Osmanlı ordusunun başarısızlığı için çalışmaktaydı.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı esnasında, bölgede asayişin tesisinde zorluk çekildiği süreçte Mardin sancağı dâhilindeki bazı aşiretler ve Yezidilerin civar köy ve kaza ahalisine karşı tecavüz ve yağma hareketlerine karıştıkları da kayıtlara yansımıştır.¹⁹

Mardin ahali Birinci Dünya Savaşı esnasında büyük fedakârlıklar göstermiştir. Bu kapsamda Mardin'de yöneticiler ve ahali para, giyecek ve yiyecek yardımıyla ordunun ihtiyaçlarını temin etmeye çalışmıştır. Kadim Süryani cemaati 1915'te Diyarbakır'da 500, Mardin'de 575 altın yardım toplamıştır.²⁰ Mardin eşrafından Belediye Reisi Hıdır ve Ambar Memuru Abdürrezzak Çelebiler, seferberlik esnasındaki hizmetlerinden dolayı 4. Rütbeden Mecidi nişanı ile taltif edilmişlerdir.²¹ Nusaybinli Abdülkadir Bey nakliyat vasıtası ve ihtiyaç malzemelerinin temini hususunda önemli hizmetlerde bulunduğu gibi aynı zamanda savaşın mağdur ettiği insanlara da yardımcı olmuştur. Nitekim Dâhiliye Nazırı Vekili Cemal Paşa, Sadrazam Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği 11 Mayıs 1918 tarihli yazıda Abdülkadir Bey'in hizmetlerine değinerek ödüllendirilmesini istemiştir. Belgenin ifadesiyle "mülteci, fakara ve zuâfa için mutfak açarak sabah akşam çorba dağıtmak suretiyle ibraz-ı himmet eden" Nusaybin'de Mardinli Hacı Ali Beyzade Abdülkadir Bey'in Diyarbakır Vilayeti'nin yazısı gereğince 5. rütbeden Mecidî nişanı ile taltifi talep edilmiştir.²²

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında Osmanlı Devleti'nin Ruslar karşısında almış olduğu yenilgi üzerine Van, Erzurum ve Bitlis vilayetlerinden binlerce Müslüman batı illerine göç etmek zorunda kalmıştır. Bu mülteci ve muhacirlerin önemli bir kısmı da ya Diyarbakır'ı geçerek daha batıdaki şehirlere sığınmış veya Diyarbakır ve çevresinde yerleşmiştir. 1916-1917 yıllarında yoğun bir şekilde Bitlis-Erzurum hattının batısına kayan mültecilerin iskânı çok kolay olmamıştır. Mültecilerin büyük bir kısmı da iskâna

¹⁸ BOA, DH. ŞFR, 438/83

¹⁹ BOA, DH. EUM.2.Şb, 16/26.

²⁰ M. Hanna Dolabani, *Tarihte Mardin*, Haz. Cebrail Aydın, İstanbul: Hilal Matbaacılık, 1972, s. 100.

²¹ BOA, DH. KMS, 39/39, s. 1.

²² BOA, DH. KMS, 47/90, s. 3; 47/90, s.4.

çok istekli değildir. Uygun olan en kısa süre içerisinde kendi yerleşim alanlarına dönmeyi düşünmektedirler. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, 31 Temmuz 1917'de Diyarbakır'a gönderdiği telgrafta Mardin ve çevresinde 40 bin mültecinin varlığına değinmektedir.²³

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sırasında birçok cephede mücadele etmesinden dolayı içeride yeterince nizami kuvvet bulunduramamaktaydı. Bu durum yağmacı aşiretler ve çeteler tarafından istismar edilmekteydi. Mütareke Dönemi'nde de Mardin Sancağı'nda birtakım asayiş problemlerinin var olduğu görülmektedir.²⁴ Bunun nedeni Mardin'de çok sayıda denetimsiz ve başına buyruk silahlı aşiretlerin varlığıdır.²⁵ Mütareke gereğince ordunun terhis edilmesinin otorite boşluğunun oluşmasında büyük bir etkisi olmuştur. Bu arada İngilizlerin Irak'ı işgal ettikten sonra işgal sahasını kuzeye doğru genişletmesi ve bu devletin Kürt aşiretlerine yönelik politikaları bölgedeki huzursuzluğun nedenlerindedir. Ayrıca İngilizlerin bölgedeki azınlıklara yönelik propagandaları ile devletin içinde bulunduğu koşullar, düzenli birliklerin yetersizliği ve niteliksiz yöneticilerin varlığı bunun nedenleri arasındadır.²⁶

Bölgedeki aşiretler arasında sık sık çatışmalar yaşanmakta, yağma olayları meydana gelmekte, cinayetler yaşanmaktaydı.²⁷ Milli, Tay, Şammar, Aneze, Habızbını, Heverkan gibi aşiretler Mardin'in siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını etkileyen aşiretlerin önde gelenlerindendi.²⁸ Aşiretlerin çok yoğun olarak yaşadığı Mardin ve çevresinde aşiretler arasında çatışma, yağma ve adam öldürme yaygın bir durumdu. Bu durum Mardin'in asayişini olumsuz etkiliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında ve Millî Mücadele döneminde en fazla eşkıyalık olaylarının görüldüğü yerlerden birisi Nusaybin'di.²⁹ Midyat, Savur ve Derik kazaları da eşkıyalık hadiselerinin en fazla meydana geldiği yerlerdendi. Mütareke Dönemi'nde sık sık hayvan gaspı ile sonuçlanan yağmalar da yaşanmıştı.

Bu süreçte Haverkan/Heverkî aşiretine mensup Ali Batı, Mardin Sancağı'nı uzun süre meşgul eden ve birkaç kazanın sosyal ve ekonomik yapısının ciddi anlamda bozulmasına sebep olan kişidir. Uzun süre askerî ve mülki yetkilileri uğraştıran Ali Batı, sıkı takip sonucunda 18 Ağustos 1919 günü, Cehennem Deresi civarındaki Midih köyü yakınında iki saat kadar süren bir çarpışmadan sonra ölü olarak ele geçirilmiş, daha sonra cesedi Midyat'ta halka teşhir edilmiştir.³⁰

²³ BOA, DH. ŞFR, 78/253.

²⁴ BOA, DH. İ. UM, 19/4.

²⁵ BOA, DH. ŞFR, 625/124.

²⁶ BOA, DH. ŞFR, 589/60.

²⁷ BOA, DH. EUM, AYŞ, 35/29.

²⁸ BOA, DH. ŞFR, 576/2; BOA, DH. EUM, AYŞ, 74/30.

²⁹ BOA, DH. EUM.6.Şb, 30/26, s. 7.

³⁰ BOA, DH. EUM. AYŞ, 74/29; 19/6; *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974, c.VI, 24, s.43; *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, 74 (1976), Belge: 1596.

Bölgedeki geleneksel ve feodal aşiret yapısının bir tezahürü olan Ali Batı isyanının milliyetçi amaçlar taşıyan bir başkaldırı olduğu ve bağımsız Kürdistan kurmayı amaçladığı iddiası akademik dayanaktan yoksundur. Kaldı ki bu konuda kendisinin yeterli fikre ve entelektüel bir altyapıya sahip olduğu da tartışmalıdır. İngiliz koruyuculuğunda Kürdistan kurulması için siyasi faaliyetlerde bulunan Kürt Teali Cemiyeti üyelerinin de Ali Batı ile herhangi bir bağlantı içerisinde olduğuna dair bir veri yoktur. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, Ali Batı'nın, Haverkan aşiretinin etkin olduğu bölgelerde "hükümet içinde hükümet" gibi davrandığı dikkate alındığında, Ali Batı isyanı geleneksel mahiyette bölgesel bir hâkimiyet mücadelesi olarak görülebilir.

5. İngilizlerin Mardin ve Çevresindeki Propagandası

Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin temel amacı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Musul'u da içine alacak şekilde kendisine bağımlı bir Kürt devleti kurmak ve bununla da Musul petrol havzası ile Basra Körfezi ve oradan da Hindistan'a uzanan, kendisi için hayati öneme haiz stratejik istikameti kuzeyden korumaktı. Bu bağlamda 1918 yılı sonlarında İngiliz İstihbarat Servisi, kimi Kürt aşiretleri üzerinde gerçekte savaş günlerinde başlatmış olduğu planları yoğunlaştırdı. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerine çekilen 23 Nisan 1919 tarihli bir telgrafta, İngiliz zabitlerinin Dersim'e adam ve para göndererek Kürtleri, Osmanlı Hükümeti aleyhine tahrik ettiğine vurgu yapılmıştı.³¹ Bu süreçte yine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetleri ile Urfa ve Antep mutasarrıflıklarına çekilen başka bir telgrafta, İngilizlerin Kürt ahaliyi silahlandırmaya çalıştığına vurgu yapılarak bu konuda dikkatli davranılması gerektiği bildirilmişti.³² Kürt istiklali hususundaki fikirlerin doğmasında büyük payı olan İngilizler, bir süreden beri Kürt aşiretlerini Osmanlılar aleyhine ayaklanmaya teşvik ediyorlardı.³³ Nitekim Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey 23 Nisan 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta İngilizlerin, Diyarbakır muhitindeki aşiretleri kendilerine celb etmek için "teşebbüsât-ı mütemâdiyede bulduklarını" ve "Hükümet-i Osmaniye'ye sadık ve fikirlerinde sabit olanlara" karşı ifsat edici çalışmalar yürüttüklerini rapor etmekteydi.³⁴

İngilizlerin bu politikalarının lokal ve kısmi anlamda etkisi oldu. Zira İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonraki günlerde Diyarbakır çevresinde bir homurdanma başlamış ve "Türklerin içimizde ne işi var, gitsinler" diyenler görülmüştü.³⁵ O tarihlerde bu fikri taşıyanlar çok olmamakla birlikte Kürtçülük fikri durmadan besleniyordu. 1920 Mayıs'ında Hıdranlı aşireti reisi Hüseyin Paşa'nın Garzan çevresinde dağıttığı Kürt Teali Cemiyeti'nin bir beyannamesinde; İtilaf devletleri tarafından Kuvâ-yı Milliye'nin

³¹ BOA, DH. ŞFR, 98/267.

³² BOA, DH. ŞFR, 97/225.

³³ BOA, DH. ŞFR, 635/5.

³⁴ BOA, DH. ŞFR, 626/175.

³⁵ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 6 (Aralık 1953), Belge: 130.

dağıtılacağı ve Kürdistan'ın kurulacağı belirtilmiş, bu nedenle silahlı ve hazır bulunulması istenmişti. Öte yandan Bahtiyar aşireti reisi Cemil Çeto da başka birkaç aşiretle birleşerek yine Garzan bölgesinde huzursuzluk çıkarmıştı. Onun da amacı kendi bölgesinde bir Kürt teşekkülü meydana getirmektir. Bu gaye doğrultusunda Reşkotan aşiretini de kendi yanına alabilmek için iş birliği teşebbüslerine girişmişti.³⁶

Bununla birlikte Kürt aşiretlerinin büyük bir çoğunluğunun İngilizlerden ve yaptıkları propagandadan hoşlanmadıkları da bir gerçektir. Bölgede propaganda yapan İngiliz subayları çoğu Kürt aşiretleri tarafından iyi karşılanmıyordu. İngilizlerin politikalarına boyun eğmeyen ve Osmanlı idaresinin devamı yönünde tercih belirten aşiretlerin ittifakından İngilizler çok rahatsız oluyordu.³⁷ İngilizler, işgal bölgesini kuzeye doğru genişletmek için asılsız iddialar ileri sürüyordu. Bu iddiaları ile İngiltere Osmanlı ülkesindeki Türk olmayan unsurların güvende olmadığını veya kendisine yönelik politikalar izlendiği iddiasını ileri sürerek bölgeye müdahale gerekçesi oluşturmaya çalışıyordu. İngilizler, Mardin ve Diyarbakır çevresinde zararlı siyasi propagandalar yapmak suretiyle, halk arasında yılgınlık ve ayrılık yaratmaya çalışmaktaydı. Bu amaçla bazı aşiret reislerini kâh para vererek, kâh cebir ve şiddet göstererek elde etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nden koparmaya çalışıyordu.³⁸ Bu amaçla görevlendirilen Binbaşı Noel'in bölgede yaklaşık altı-yedi ay propaganda faaliyetlerinde bulunduğu ve bu süre zarfında Mardin'e ve bağlı kasabalarına üç defa geldiği anlaşılmaktadır. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa, Mütareke'den itibaren İngiliz ve Fransız subaylarının bölgede dolaşarak urban ve Kürt reislerine Osmanlı Devleti'nin parçalandığını ve ordusunun silahlarının alındığı yönünde propaganda yaptıklarını dile getirmektedir.³⁹ Bu kapsamda Binbaşı Noel'in Mardin'e yaptığı ziyaretlerin amacı işgale zemin hazırlamaktan ibaretti. Binbaşı Noel'in Mardin'e ilk gelişi 23 Mart 1919 tarihine rastlamaktadır. Binbaşı Noel, bir İngiliz treni ile beraberinde iki subay, birkaç Hint askeri ve bir telsiz istasyonu ile Mardin tren istasyonuna inmiş, Mardin ve civarında ahali ile pek görüşmeden uzun süreli keşif ve inceleme faaliyetinde bulunmuş, ayrıca trenle Mardin ile Diyarbakır arasındaki İzzetpaşa İstasyonu'nu ve bölgesini ziyaret etmiştir.

Binbaşı Noel, 19 Nisan'da Nusaybin'den Mardin'e doğru yola çıkmış ve 20 Nisan günü Mardin'e ulaşmıştır. Noel, önce Mutasarrıf Zeki Bey ile daha sonra Yakubi, Süryani ve Keldanilerle tanışmıştır.⁴⁰ Noel, Mardin'e ikinci gelişinde Mardin eşrafını toplayarak Mardin'in savaşız İngiliz idaresine teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Mardin eşrafı

³⁶ Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 381; Said Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkışyalık Faaliyetleri (1888-1920)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16/31 (2017): s. 54.

³⁷ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958*, İstanbul: Doz Yayınları, 1992, s. 25.

³⁸ Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1959, s.113.

³⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, c. III, s.553.

⁴⁰ Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s.32; Mim Kemal Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.73.

ve halkı buna şiddetle tepki göstererek şehri İngilizlere karşı kanlarının son damlasına kadar savunacaklarını kesin ifadelerle bildirmiş ve İngiliz binbaşının şehri terk etmesini istemiştir. Nitekim 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey bu durumu 27-28 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafta şu şekilde belirtmiştir: "Mardin eşrafi binbaşına ve maiyetine yüz vermemiştir. Binbaşı, efkarın İngilizlere mütemayil olmadığına kanaat getirmiştir... Mardin'de propaganda yapmak istemiş ise de kimse iltifat etmemiştir." Cevdet Bey, telgrafın devamında Noel'in maceraperest olduğunu vurgulayarak, Mardin'i zorla işgal etmek için hükümetinden asker talep edebileceği yorumunu yapmıştır.⁴¹

Noel'in işgal düşüncesine sadece Müslümanlar değil Süryaniler de tepki göstermiştir. Süryani Kadim Patriği III. İlyas Şakir Efendi, "Biz Türküz! Türk idaresinden başka bir idareyi istemiyoruz. Aksi halde yekvücut olarak canen ve malen mücadeleye hazırız."⁴² Hiç şüphesiz kendi inancından bildiği patriğin, bu vatanın evladı olarak takındığı mücadeleci tavrı, Noel'i şaşırtacaktır. Noel, Mardin ve çevresindeki aşiret reisleri ile yaptığı görüşmelerde Kürt milliyetçiliğini öne çıkarmak suretiyle onları kışkırtmaya çalışmıştır. Ancak çoğu aşiret reisi İngiliz işgalini reddettiklerini Noel'in yüzüne karşı ifade etmiştir.⁴³ Noel, Mayıs ayı sonlarında Avina'da Hacı Ahmet Ağa'nın Sürgücü ve Şeyhan aşiretlerinde konaklamıştır. Ahmet Ağa, savaş boyunca adamlarıyla birlikte Türklerin yanında yer almıştır. Oğlu Kâmil, İsviçre'de mühendislik tahsil etmiş ve dönüşünde Osmanlı ordusuna girerek, Almanlar ile Türkler arasında irtibat subaylığı yapmıştır. Noel, Ahmet Ağa'ya Avrupa'daki siyasi gelişmelerden ve bilhassa İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu siyasetinden söz etmiştir. Aldığı tepkiden sonra Noel, hatıra defterine "burada mandaterliği üstlenecek devletin hiç de öyle gıpta edilecek bir durumunun olamayacağını" belirtmiştir.⁴⁴

6. Fransız İşgaline ve İşgal Teşebbüslerine Tepkiler

Paris'te 15 Eylül 1919'da Lloyd George ile Clemenceau arasında bir görüşme yapıldı. Görüşmeler neticesinde, Sykes-Picot Antlaşması'nda yapılan tadilatla "Suriye İtilafnamesi" ortaya çıktı.⁴⁵ Bu itilafname bir çeşit ek sözleşme niteliğinde idi. Bu sözleşme ile Urfa, Antep ve Maraş Fransızlara bırakılacak, buna karşılık Musul da İngilizler'e verilecekti. Fransızların Güneydoğu Anadolu'yu işgal edecekleri haberinin bölgede duyulması üzerine ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi buralarda da mitingler yapılarak tepki gösterildi. Bölgedeki üç şehirde yapılan mitinglerdeki düşünceler bölge ahalisinin hissiyatını ortaya koyuyordu. Zira Fransızlar, Fransız üniforması giydirdikleri

⁴¹ BOA, DH. ŞFR, 98/289.

⁴² Deniz Bayburt, "Millî Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3/6 (2010), s.52.

⁴³ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.69; Osman Yalçın, *Mardin*, İstanbul: Özyürek Yay., 1969, s.7.

⁴⁴ Oktay Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Mardin*, Konya: Çizgi Yayınları, 2021, s.191.

⁴⁵ İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s.60.

Ermeni asıllı askerlerle bölgeyi işgale başlamışlardı. Bu durum Ermenilerde kendilerine bağımsızlık verileceği kanaatini doğurmuş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini içine alan büyük Ermenistan hayaliyle taşkınlıklara başlamışlardı. Türkler ile Ermeniler arasında son yıllarda cereyan eden karşılıklı hadiseler şimdi Fransızların desteğinde daha büyük boyutlara ulaşabilirdi. Fransızların Kilikya ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurma fikri de herkesçe biliniyordu. Bu durumda meydana gelecek hadiseler oldukça kanlı olabilirdi. Osmanlı tarihinde "millet-i sadıka" diye bilinen Ermeniler ne yazık ki Fransızların Anadolu topraklarına girdikleri andan itibaren çeşitli tecavüz hareketlerine girişmişlerdi.⁴⁶

Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya göre İngilizlerin güney vilayetlerini Fransızlara devretmesi ve Fransızların da bu bölgeyi işgale kalkışması dikkat çekiciydi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Doğu Anadolu'da "Büyük Ermenistan"ın kurulmasının imkânsızlığını gören İtilaf devletleri bu defa Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalisine Diyarbakır'ın da ilhakı ile küçük bir Ermenistan oluşturmaya karar vermişlerdi. Bu sebeple bölge ahalisinin işgale karşı hareketsiz kalması halinde, bu durum Fransızların cüretini artıracaktı. Bunu engellemek için bölgede gizli teşkilatlar kurularak, halkı işgal aleyhine teşkilatlandırmalı ve kurulacak millî müfrezelerle Fransız müesseseleri ve kıtaları vurulmalıydı.⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın bu tamimi ülkenin her köşesinde domino etkisi göstermiştir. İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilen protesto telgrafları İstanbul'a yağmaya başladı. 25 Ekim 1919-16 Kasım 1919 tarihleri arasında pek çok şehirde mitingler yapıldı.

Mardinliler daha Maraş hadiseleri başlamadan önce Maraş'ın İngilizler tarafından tahliye edilerek Fransızlara devredilmesini kabul etmeyeceklerini, bu işgale milletin fiilen karşı koyacaklarını, kendilerinin de bu fikirde olduklarını dile getirmişlerdi. Bu amaçla Mardin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkezî adına Müftü Hüseyin Efendi, Sivas'ta Kongre Heyetine bir telgraf çekmişti. Telgrafta, Antep, Maraş ve Urfa vilayetlerinin İngilizler tarafından tahliye edilerek Fransızlara devredildiğinin haber alındığı hatta Diyarbakır'ı da istediklerinin rivayet edildiği belirtildikten sonra, çoğunluğu İslam ve Osmanlı olan bu Anadolu topraklarının Wilson Prensiplerine aykırı olarak yabancı bir hükümetçe diğer bir yabancı hükümete devredilmesinin Mardin'in tek vücut olan ahali üzerinde büyük heyecan meydana getirdiği, bundan vazgeçilmesinin gerektiği, bu hususta Sadâret'e ve İtilaf devletleri elçilerine protesto telgrafları çekildiği bildirilmişti.⁴⁸

Bu şekilde bölgenin Fransızlara devredilmesine karşı çıkan Mardinliler, herhangi bir Fransız işgali vuku bulduğunda da işgale karşı milletin fiilen karşı koyacağını 25 Ekim 1919 tarihinde 25 bin kişinin katıldığı bir mitingde dile getirmişlerdir. Bazı kaynaklarda

⁴⁶ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1918)*, Derleyen: Nimet Arsan, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1964, s.115.

⁴⁷ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.75.

⁴⁸ *İrade-i Milliye*, 3 Kasım 1919, s.1

bu mitingin 20 Ekim’de⁴⁹ bazılarında ise 25 Ekim’de yapıldığı geçmektedir. Miting kararları ve bu konu ile ilgili haber *İrade-i Milliye* gazetesinde “Mardin Havadisleri” başlığı altında yayınlanmıştır. “İşgaller Aleyhinde” alt-başlıklı habere göre “Diyarbakır ve Mardin’in Fransız askeri işgalinin altına alınacağı yolundaki gelişmelerden dolayı bütün Mardin ahali heyecandadır. Bu işgalleri kabul etmemekle beraber, işgalden vazgeçilmesi için bütün ahali kanlarını dökmeye hazır olduklarını belirtmiş ve İtilaf devletleri temsilcilerine ve Sadâret’e protesto telgrafi göndermişlerdir. Önümüzdeki perşembe günü de büyük bir miting akd olunarak, mukarrerat ilgili makamlara arz ve tebliğ edilecektir. Halk müdafaaya hazır ve amade bir durumdadır.”⁵⁰ Mardin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin öncülüğünde gerçekleşen ve 25 bin kişinin katıldığı bu mitingde büyük bir heyecan içinde “haksız, adaletsiz bir sulh kararının medeniyet âlemine refah ve saadet getirmeyeceği, bilakis kanlı bir gelecek bahşedeceği, tarihî ve tabîî haklara istinaden Hilafet-i İslamiye ve Osmanlı vatanının selameti için hayatlarını ve kanlarını son damlasına kadar harcamaya hazır oldukları” açıkça dile getirilmiştir.⁵¹

Mardin sancağına bağlı kazalarda da benzer tepkiler gösterilmiştir. Midyat ahali, Güney Anadolu illerindeki Fransız işgalini kınayan telgraflarını İtilaf devletleri mümessillerine ve ilgili makamlara 13 ve 14 Kasım 1919 tarihinde göndermiştir. İki ayrı telgrafta işgalleri kınayan Midyatlılar, Maraş’ta Fransız ve Ermenilerin sebep olduğu mezalimi ve Fransızlarca burasının da diğer illerle beraber haksız bir şekilde gerçekleşen işgalini protesto etmişlerdir.⁵²

Antep, Urfa ve Maraş’ın Fransızlar tarafından işgali üzerine Mardin merkezinde yapılan protesto mitingi Nusaybin’de de etkisini göstermiştir. Nusaybin protestosunu iki kısımda inceleyebiliriz. Birincisi Suriye İtilafnamesi ve bunun sonucu olarak Maraş ve civar vilayetlerin işgal edileceği haberlerinin alınması üzerine yayınlanan protesto telgrafıdır. Nusaybin halkı ve aşiretleri adına 30 Ekim 1919’da Nusaybin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Süleyman Efendi’nin imzasıyla yayınlanan bu protesto telgrafi İstanbul Hükümeti’ne ve İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilmiştir. Bu protesto telgrafında; İngiltere Hükümeti’nin kan dökülmesine meydan vermeden Antep, Maraş ve Urfa ile işgal edilen diğer bölgelerden çekilmekte olduğunun memnuniyetle haber alındığını ancak İngilizlerin çekilmesi ile bu bölgenin hatta Diyarbakır’ın Fransızlar tarafından işgal edileceğini Suriye’deki bazı basın organlarının yazdığı bildirilmiştir. Telgrafın devamında ise haksızlığa maruz kalan ve hiçbir taraftan bir adalet ışığı görmeyen Osmanlı milletinin, vatanın korunması ve millî hukuku uğrunda kanlarının son damlasını fedaya hazır oldukları, işgal olayının milleti harekete geçireceği ve milyonlarca masumun kanının akmasına sebep olacağı, böyle bir hareketin meydana

⁴⁹ *İrade-i Milliye*, 26 Ekim 1919, 3 Kasım 1919; Zeki Sarıhan, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994, c. II, s.182.

⁵⁰ *İrade-i Milliye*, 3 Kasım 1919, Sayı: 10, s.1.

⁵¹ Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, s.91-92; Özçelik, *Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa*, s.42.

⁵² Özçelik, *Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa*, s.281.

gelmesine hiç kimsenin razı olamayacağı dile getirilmiştir. Bu nedenle yeni bir İzmir faciasına ve milyonlarca masumun mahvolmasına meydan verilmemesi için Antep, Maraş ve Urfa'nın Osmanlı Hükümeti'ne teslimi ile diğer işgal bölgelerinin de tahliye edilmesi istenmiştir.

İkinci olarak, Nusaybin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Şeyh Musa Efendi tarafından 13 Kasım 1919'da Sivas'ta bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına çekilen telgrafta ise Osmanlı Devleti'nin ana topraklarından olan Urfa, Antep ve Maraş'ın işgal olunmamasına dair protestoya rağmen, bu bölgelerin yerli Ermenilerden oluşan Fransız askeri kuvvetleri tarafından işgal edildiği ve ahalisine çeşitli işkenceler yapıldığının haber alındığı belirtilmiştir. Türk milletinin gönlünü yaralayan bu üzücü olay üzerine ortaya çıkan hareket ve galeyanın medeniyet tarihinde büyük bir leke bırakacağı ve binlerce masumun yok olmasına sebep olacağı dile getirilmiştir. Bundan doğacak maddi ve manevi sorumluluğun vicdan sahiplerine yakışmayacağı, bu sebeple işgal edilen sahanın tahliyesini bir kere daha medeniyet ve insanlık namına istedikleri bildirilmiştir.⁵³

Midyat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti Adına Şakir Bey, 31 Ocak 1920 tarihinde Ankara'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetine, İstanbul'da İtilaf devletleri temsilcilerine ve Hariciye Nezareti'ne bir telgraf göndermiştir. Paris Konferansı'na iletilmesi amacıyla kaleme alınan protesto telgrafında işgallere gösterilen tepki şöyle dile getirilmiştir: "Mütareke hükümlerine ve devletler hukukuna aykırı olarak Fransız askeri tarafından işgal edilen Maraş ve çevresindeki Müslüman halkın, Ermenilerce yapılan eski Sason mezalimine rahmet okutturacak silahlar ile feci ve yürek yakan bir şekilde katledilmekte ve yakılmakta olduğunu büyük üzüntüyle haber aldık. Kazamız halkı aadına, hiçbir yabancı hükümete vatanımızın bir avuç toprağını bile vermemeye yemin ederek sebep olanları protesto ve bu faciaların önü alınmadığı takdirde insanlık âlemine akacak kanların yegâne sorumlusunun yine aynı kişiler olacağını arz ederiz."⁵⁴

Benzer bir tepki de Nusaybin'den gösterilmiştir. Aşiret reisi Kaymakam Abdurrahman Beyzade Mehmet Bey, 2 Şubat 1920'de Temsil Heyeti Başkanlığına gönderdiği telgrafta Fransız işgaline karşı tepkisini şu şekilde dile getirmiştir: Maraş'taki dindaşlarımız hakkında Fransız birliklerinin reva gördüğü haksız muamele ve zulümden dolayı çok üzgünüz. Haksız yere Müslüman kanı döken ve devletler hukuku, insaniyet ve medeniyetle uzlaşmayan bu hareketleri kınıyoruz. Bütün aşiretler büyüğü ve küçüğüyle Maraş'taki dindaşlarımızın yardımına koşmak zorunda kalacağından Fransızların bu hareketlerini medeniyet ve insaniyet adına ret ve protesto ettiğimizi İtilaf devletleri elçi ve temsilcilerine tebliğ ederiz. Maraş'taki dindaşlarımıza yardım etmek ve on bin mevcutlu aşiretimin efradına dağıtmak üzere gerekli olan 500 silah ile 50 sandık cephanenin gönderilmesini istirham ederim."⁵⁵

⁵³ Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, s.93.

⁵⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 61/128 (2012), Belge No: 42, s.127-129.

⁵⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 61/128 (2012), Belge No: 46, s.141-143.

İngiltere ile Fransa 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi gereğince İngiliz askeri birlikleri 28-30 Ekim 1919'da bölgeden çekildiler. Onların yerine Fransızlar 1 Kasım'dan itibaren Maraş, Antep, Kilis, Birecik, Suruç ve Urfa'yı işgal etti.⁵⁶ Fransızların Antep, Maraş ve Urfa'nın işgalinden sonra sıranın Mardin ve Diyarbakır'a geleceği haberleri bu iki şehirde halkın heyecana kapılmasına neden oldu. Mardin ahalisi Maraş, Antep ve Urfa'nın uğramış oldukları felaketin nihayet bir gün kendileri için de tecelli edeceğini anladığı için vaktinde harekete geçmeyi gerekli gördü.⁵⁷ Fransız Albay Norman'ın Mardin'e doğru yola çıktığı günlerde, işgal teşebbüsü öncesinde muhtemel tedbirler konuşuldu ve bazı tedbirler alındı.

Albay Norman, Fransız ordusunun hususi kıymet verdiği ve Doğu harekâtında devamlı muvaffakiyeti görülmüş iyi bir asker ve diplomattı. Fransa'nın Suriye Genel Valiliği görevine kadar yükselen Albay Norman, 9 Ocak 1920 günü yanında dört subayı ile Resulayn (Ceylanpınar)'da bıraktığı küçük bir Fransız birliğinden ayrılarak trenle Mardin İstasyonu'na geldi. Fransızlar Mardin'in işgalini gayet basit bir mesele telakki ediyorlardı. Çünkü Fransızlara göre Mardin Suriye'den bir parça ve Mardinliler özbeöz Arap idiler. Suriye'de gördükleri iyi kabulü, ondan bir parça saydıkları Mardin'de de göreceklerine inanmış ve bu itibarla Norman'ı kuvvetsiz ve silahsız olarak Mardin'i işgale göndermişlerdi. Norman, Mardin'e çıkacak ve merasimle karşılanacağı şehrin kalesine Fransız bayrağını çekmekle işgali tamamlamış olacaktı.⁵⁸ Albay Norman'ın Mardin'e gelişini işgalin başlangıcı olarak yorumlayan Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, olağanüstü tedbirler aldı.⁵⁹

Albay Norman, Mardin'de büyük bir hüsnükabul göreceğinden emindi. O derecede ki yanına bir bayrak ve dört subaydan başka bir şey almaya lüzum görmemişti. Ancak Norman, gelmiş olduğu bu şehirde sekiz saatlik bir misafirlikten sonra canını zor kurtarabildi. Aslında Mardin, o günlerde mücadele ve müdafaya imkân verecek imkânlardan mahrumdu. Nitekim Hükümet harbe elverişli kimseleri iç cephelere çekmiş, şehirde ancak çocuk ve yaşlılar kalmıştı. Dâhilî asayiş olaylarının ehemmiyeti dolayısı ile Mardin'de asker bulundurulamıyordu. Fakat 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in millî kuvvetler teşkiline memur eylediği Eyüp Bey, kasabalı ve köylülerden mühim denecek bir kuvvet toplamış ve bunları herhangi bir halde emre amade şekilde hazırlamıştı. Kendilerine millî bir vazife terettüp ettiğini öğrenen kasabalı ve köylüler, hemen bütün Mardinliler Eyüp Bey ve arkadaşlarının etrafında toplanmışlardı. Teşkilata on gün içinde sekiz bine yakın kişi kaydolmuş ve bunlar yurtları uğruna icap ederse canlarını seve seve vereceklerine and içmişlerdi. Şehirde ve köylerde değişmiş bir hava

⁵⁶ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970, s.20.

⁵⁷ Ali Enver Toksoy, *Millî Mücadele'de Mardin*, İstanbul: CHP Mardin Halkevi Neşriyatı Resimli Ay Matbaası, 1939, s.20-21.

⁵⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 1, s. 43; Toksoy, *Millî Mücadele'de Mardin*, s.21-23.

⁵⁹ Sarıhan, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. II, s.299.

vardı. Kadın, erkek ve çoluk çocuk herkes vukuu muhtemel bir taarruz karşısında kendilerini ve yurtlarını müdafaa edebilmek için hazırlığa başlamış, silahsızlar silah teminine koyulmuşlardı.

Bütün halkta fevkalade bir telaş ve heyecan göze çarpıyordu. Şehrin cadde ve sokaklarını sanki bir insan seli istila etmişti. Yer yer toplananlar, gelip geçenler, soran ve söyleyenlerin ağızlarından yalnız iki kelime çıkıyordu: “Düşman geliyor!” Yarbay Kenan ve Belediye Başkanı Hıdır Kümeli gibi memleketin ileri gelen ve eskiden beri vatana hizmetleriyle tanınmış olan şahsiyetleri toplandılar. Kasabalılar ve köyden gelenler de gereken talimat ve direktifi almak üzere Millî Teşkilat Reisi Eyüp Bey'in ikametgâhında bir araya geldiler. Ertesi sabah erkenden yüzlerce süvari istasyon ve etrafını tutmuştu. Bunlar daha ziyade, Albay Norman'ın öncü Ermeni kabileleri ile temasa gelmemesini temin edeceklerdi. İstasyonla şehir arasındaki yol boyunca Mardin binlerce müdafaacı ile sanki hıncahınç dolmuştu.⁶⁰

Bu manzara karşısında Albay Norman'da telaş daha trenden iner inmez ve toprağa ayak basarken baş göstermişti. Bu derece coşkun bir millî direniş karşısında kalacağına asla ihtimal vermemiş olan Norman, şaşkınlığından “Bunlar kim, bu, binlerce insan da ne oluyor?” demişti. Geri dönmenin askerî şeref ve gururu için zillet teşkil edeceğini kavrayan Norman, itidalini muhafazaya çalışarak otomobiline bindi ve Belediye binası önünde otomobilinden indi. Salonda toplanan belde eşrafını selamlayıp gösterilen yere geçtikten sonra ziyaret sebebini izaha başladı. O esnada belediye binasının etrafı ve avlusu silahlı kişiler tarafından çevrilmiş bulunuyordu. Bir müddet Fransız Hükümeti'nin gücünden ve ihtişamından bahseden Albay Norman, nihayet maksada gelerek Fransa'nın Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal ettiğini, başkaldıran bir kısım asilerin şu günlerde cezalarını görmek üzere bulduklarını, Mardin halkının Suriyeliler gibi akliselim sahibi kimseler olduğunu bildiği için buraya kuvvet getirmeye lüzum görmediğini, buradan Diyarbakır'a geçeceğini ve o havaliyi de işgal edeceklerini söylemiş ve Fransız hükümetinin Mardin'i bir Avrupa şehri haline getireceğini, dâhili idarenin de mahallî memurlara verileceğini ilave etmişti.⁶¹

Albay Norman'ın bu şekilde konuştuğu sırada önce Mardin Müftüsü yumruğunu sıkarak Norman'a hakaret etti.⁶² Orada bulunanlar sözü Millî Teşkilat Reisi Eyüp Bey'e verdiler. Eyüp Bey, Albay Norman'a tepkisini şu sözlerle dile getirdi: “Tercüman! Hepimiz namına, bütün Mardin ve Mardinliler namına Norman'a bildir ki, burası zannettiği gibi Suriye'den bir parça değil, on binlerce senelik Anadolu şehridir. Benliğini muhafaza ve müdafaa yolunda bugüne kadar nasıl çalışmış ve istilaları nasıl kahramanca karşılamışsa gene öyle yapacaktır. Hükümetimiz her türlü ihtiyaçlarımızı temin etmeye kadirdir. General, belki de Mardin'i işgale kalkışır. İyi bilsin ki, bu takdirde muhtemel Fransız işgaline karşı

⁶⁰ Toksoy, *Millî Mücadele'de Mardin*, s.26, 28, 30-31.

⁶¹ Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Mardin*, s.218.

⁶² Paul du Veou, *La Passion de la Cilicie (Kilikya Faciası Siyasi, 1919-1922 Siyasi ve Askeri Olaylar)*, (Çev. Reşat Gögen, *Kilikya Faciaları* adıyla basılmamış daktilo metni), Paris: Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Arşivi Kütüphanesi), 1937, s.144.

100 bin kişilik Kuvâ-yı Milliye hazırlanmış olduğunu görecek ve bu tecrübeden çok zararlı çıkacaktır. Norman hayatına acısın, Mardin ve Diyarbakır'ı işgal sevdasından vazgeçerek geldiği yere dönüp gitsin.”⁶³

Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ileri gelenlerinin Albay Norman'a tepkisi 12 Ocak 1920 tarihli *İrade-i Milliye* gazetesinde şöyle yer almıştır: “Hükümet-i Osmaniye'den başka hiçbir hükümetin taht-ı hâkimiyetinde yaşamayacaklarını, Fransızların muhtemel işgaline karşı yüz bin kişilik Kuvâ-yı milliyenin hazırlanmış olduğunu, tek bir Fransız'ın bir karış ilerlemesine meydan vermeyeceklerini, efkâr ve siyaset-i esasiyesine de fevkalade ümit bağladıkları Fransızlar, Türk muhadeneti (dostluk) istiyorsa evvela işgal altındaki mahalleri tahliye etmesi ve bir de hakiki dost eli uzatması lazım geldiğini, eğer böyle yaparsa Osmanlı Hükümeti'nin Fransa için en samimi bir dost olarak kazanılmış olacağını lisan-ı kati ile söylemişlerdir.”

Bunun üzerine Albay Norman, Diyarbakır sevdasından vazgeçmiş ve Mardin'i terk etmiştir.⁶⁴ Albay Norman'a büyük bir tepki gösteren Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Siverek Kazası ile de bağlantı kurarak ora ileri gelenlerinden Norman'ı şehre sokmamalarını ve ona tepki göstermelerini istemiştir.⁶⁵

7. Mardin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Millî Mücadele döneminde Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Mardin'de iki cemiyetin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu cemiyetlerden birisi Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti diğeri ise Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti'dir. Mardin Sancağı ve kazalarında Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin iyi örgütlendiğini, işgallere karşı gösterilen tepkilerden ve Fransızların muhtemel Mardin işgali karşısında ahalinin tutumundan anlamak mümkündür. İngilizlerden sonra Fransızların Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal etmesi üzerine başta Mardin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olmak üzere Mardin'in önde gelen eşrafı toplumu organize ederek Mardin'in olası işgaline karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Hiç şüphesiz bu dönemde 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey ile Mutasarrıf Mustafa Nadir Bey gibi muktedir şahsiyetlerin olması Mardin için önemli bir şans olmuştur.

Mardin Sancağı'nda kısa sürede örgütlenen Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, tarihî adımların atılmasında önemli bir misyon üstlenmiştir. Bu süreçte Mardin Sancağı'nda Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti şu kişilerden meydana gelmekteydi: Müftü Hüseyin Efendi (Reis), azalar: Közzade Hacı Abdülkadir Paşa, Gerçozaade Hacı Faris Çelebi, Kalağasızade Abdülmecit Efendi, Gömlüzade Hıdır Çelebi, Ensarizade Şeyh Efendi, Kasım Efendizade Abdürrezzak, Çelebi Sırrı Efendizade Hüseyin Efendi, Mollazade Abdülkadir Bey ve Hulusi Efendizade İshak Efendi.⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından

⁶³ BOA. HR. SYS. 2543-10/19-20.

⁶⁴ *İrade-i Milliye*, 12 Ocak 1920, s. 4.

⁶⁵ ATASE, İSH, K.341, G.11, B.1.

⁶⁶ Komisyon, “Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 19 (1986), s.13.

sonra Mardin Milletvekili Necip Bey ile bir röportaj yapan *İrade-i Milliye* gazetesi “Muhitinizde teşkilat ve hazırlık ne safhadadır?” sorusunu yönelttiği Necip Bey'den şu cevabı almıştır: “Genel olarak halk ve aşiretler tamamen silahlıdır. Vatanın kurtarılması için cansiperane çalışan ve meşhur âlimlerden olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Mardin Müftüsü Hüseyin Efendi, eşraftan Abdülkadir Paşa, Belediye Reisi Kasım Çelebi, Hacı Abdurrahman Çelebi, Mollazade Eyüp, İshak, Kolağasızade Abdülmecit, Ensarizade Şeyh Kasım Efendiler halkla birlikte çalışmaktadırlar.”⁶⁷

Ali Enver Toksoy, *Millî Mücadele'de Mardin* adlı eserinde Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak Eyüp Bey'i zikretmektedir. Ancak dönemin arşiv belgeleri ve Mardin Milletvekili Necip Bey Müftü Hüseyin Efendi'yi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak zikretmektedir. Resmi kayıtları esas aldığımızda Müftü Hüseyin Efendi 1919-1920 yıllarında Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisidir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mardin'e bağlı kazalarda da örgütlenmiştir.⁶⁸ Bunu işgallere karşı gösterilen organize tepkilerden anlamak mümkündür. Ancak heyetlerin kimlerden oluştuğu hakkında sağlıklı bir veriye sahip değiliz. Protesto veya destek telgraflarında çoğu zaman sadece Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi yer almaktadır. Bu dönemde Nusaybin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı Süleyman Efendi'dir. Nusaybin halkı ve aşiretlerini de organize eden Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti işgalleri kınamış ve İngilizlerden sonra Fransızların güney illerini işgale girişmesine sert tepki göstermiştir.⁶⁹

8. Kürt Teali Cemiyeti

1918 yılının sonunda Kürtlerin genel çıkarlarının sağlanması ve gelişimlerinin kolaylaştırılması amacıyla İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti kurulmuştu.⁷⁰ Daha sonra Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde cemiyetin on dokuz şubesi açılmıştı.⁷¹ İngiltere'nin Bağdat Bürosu'ndan 26 Mart 1919'da İstanbul Yüksek Komiserliği'ne gönderilen telgrafta İstanbul'daki Kürdistan bağımsızlık hareketinde sivriken kişilerin Mardin ve Diyarbakır ile serbest şekilde telgraf bağlantıları olduğu rapor edilmiştir. Diyarbakır'ın ileri gelen Kürtlerinin hareketi ilerletmek için güçlü bir komite kurdukları ve benzeri bir komitenin Mardin'de de kurulacağı dile getirilmiştir.⁷²

Kürt Kulübü olarak tanınan Diyarbakır Kürt Teali Cemiyeti'nin başını Cemilpaşazade ailesinden bazı kişiler çekmekteydi.⁷³ Bu süreçte Cemilpaşazade Ekrem ve arkadaşları, “İstanbul'un ecnebi devletler tarafından işgal edildiğini ve Osmanlı Devleti'nin inkıraz bulduğunu” söyleyerek bütün Kürtleri ittihad davet etmiş aksi halde Kürdistan'ın

⁶⁷ *İrade-i Milliye*, 24 Mayıs 1920, Sayı: 41, s.1-2.

⁶⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ, 33/74.

⁶⁹ *İrade-i Milliye*, 10 Kasım 1919.

⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, c. II, s.205.

⁷¹ Malmisanij, *Diyarbakırlı Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2004, s.54.

⁷² Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 25.

⁷³ Malmisanij, *Diyarbakırlı Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, s.101.

Ermenistan olacağını telkin etmiştir.⁷⁴ 13. Kolordu Kumandan Vekili Ahmet Cevdet Bey, 23 Mayıs 1919'da gönderdiği telgrafta, bu cemiyetin esas amacının İngiliz himayesinde Kürdistan'ın istiklalini sağlamak, bu olmazsa Osmanlı hâkimiyetinde muhtar bir devlet oluşturmak olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ Kürt Kulübü veya Kürt Teali Cemiyeti'nin Mardin'de ne ölçüde örgütlendiği veya önde gelenlerinin kimler olduğu hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Ekrem Cemilpaşa, Nusaybin, Savur ve Derik'te derneğin şubelerinin açıldığını hatıralarında aktarmaktadır.⁷⁶

Her ne kadar Diyarbakır Kürt Kulübü 1919 yılı Haziran ayı başlarında kapatılmışsa da, İstanbul merkezli Kürt Teali Cemiyeti'nin önde gelen yöneticileri Diyarbakır ve komşu şehirlerde örgütlenmek için yoğun çaba göstermiştir. Temmuz 1919 yılı başlarında örgütlenmeye ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. Ancak Kürt Teali Cemiyeti'nin bu faaliyetleri başta Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey olmak üzere mülki ve askerî yetkililer tarafından yakından takip edilmekte idi. Zira bu tarihten yaklaşık olarak bir ay önce Diyarbakır merkezli Kürt Kulübü kapatılmış ve yöneticileri takibata uğramıştı. Kürt Teali Cemiyeti'nin bölgedeki örgütlenme girişimi ve bu konuda alınan tedbirler 14 Temmuz 1919 tarihli bir telgrafta dile getirilmiştir. Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bu telgrafta cemiyet yöneticilerinin Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri şöyle dile getirilmiştir: "Vanlı Molla Hamza ve Molla Şerif'in maiyetlerinde Kürt kıyafetli yedi şahıs ile İstanbul'dan Mardin'e gelerek mehâfil-i hususiyede Osmanlı memurlarının tardı ve İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkili yolunda tefevvühâтта buldukları..." Bu kişilerin faaliyetleri yakından takip edilmeye başlanmıştır. Molla Hamza ve beraberindeki kişiler, yaklaşık bir ay önce hükümet tarafından kapatılan Kürt Kulübü'nün yeniden açılması ve partinin örgütlenmesi amacıyla Mardin'den Diyarbakır'a gelmiştir. Cemiyet yöneticilerinin gittikleri her yerde açık bir şekilde Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapması üzerine Diyarbakır'daki yetkililer harekete geçmiştir. Molla Hamza ve arkadaşları Diyarbakır'da buldukları yerlerde yakalanmış ve yanlarında bulunan her şeye el konulmuştur. Bu kapsamda yanlarında bulunan bir takım evrak ve değişik şubelere ait mühürler de ele geçirilmiştir. Molla Hamza, Vilayet Mekteb-i Sultani Arapça Muallimi Hacı Said adlı kişinin biraderi Abdülhamid Efendi'nin hanesinde yakalanmıştır. Molla Şerif ile yedi kişi ise Yenihan'da yakalanmıştır. Molla Hamza'nın eşyası arasında Bitlis, Mardin, Siirt Kürt Teali Cemiyeti'ne ait mühürler ile cemiyete ait elli adet nizamname, sekiz adet beyanname, Cezmi imzalı bir mektup, Hamza Efendi'nin el yazısıyla yazılmış imzasız yazılar ile Diyarbakır Kulübü'ne ait mühür damgasının Cemilpaşazade Kasım Bey'e teslim edildiğini gösteren evrak ele geçirilmiştir.⁷⁷

⁷⁴ Zinnar Silopî, *Doza Kürdistan*, Beyrut: Stewr, 1969, s. 47; Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, Ankara: Beybun Yayınları, 1992, s. 29.

⁷⁵ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, s.7.

⁷⁶ Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 31.

⁷⁷ BOA, DH. ŞFR, 37/60, s.1-4.

9. İzmir'in İşgalinin Protesto Edilmesi

Mardin Sancağı ve kazalarındaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, işgallere karşı mitingler tertip ederek ve protesto telgrafları çekerek kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Güney illerinin işgallerinden sonra Mardin kamuoyunun en fazla tepki gösterdiği husus İzmir'in Yunanistan tarafından işgali olmuştur. İzmir'in Yunanlılarca işgali Güneydoğu Anadolu bölgesindeki siyasi gelişmelerin yeni bir çehre kazanmasını sağlamıştır. Mardin ve bağlı kazalardan İtilaf devletlerinin temsilcilerine gönderilen telgraflarda İzmir'in tarihi ve demografik olarak Müslüman yurdu olduğu, bu nedenle Yunan işgalinin kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Midyat, Savur, Nusaybin ve Cizre aşiretleri Sadâret'e gönderdikleri telgraflarda vatanın müdafaası konusunda üzerlerine düşen görevi yerine getirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. İzmir'in işgalinin yanısıra İstanbul'un işgali de Mardin kamuoyunu etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin payitahtı ve İslâm âleminin hilafet merkezi olan İstanbul'un Mütareke şartları hilâfına işgali Mardin'de büyük bir tepkiye yol açmıştır.⁷⁸

İzmir'in işgali üzerine Mardin'den 18 Mayıs 1919, 22 Mayıs 1919 ve 26 Mayıs 1919 tarihlerinde Sadâret'e gönderilen telgraflarla işgal protesto edilmiştir.⁷⁹ Bitlis eşrafından Hacı Necmeddinzade Şemseddin, Sadık Ağazade, Bitlis müderrislerinden Mehmet, Muş eşrafından Ali, Van eşrafından Müştak, İsmail, Osman, Kasım, Resul, Esat, Abdülmecit, Hakkı, Sadri ve Mehmet Emin tarafından Mardin merkezinden Sadâret'e çekilen 18 Mayıs 1919 tarihli protesto telgrafında şu ifadeler yer verilmiştir: "Yirminci asr-ı medeniyetin namus ve haysiyetini telvis eden harb-i umumi entrikaları, mukaddes ve sulh konferansının amal-i adalet ve insaniyetperveranesine muhalif mütecavizleri cümlesinden olarak İzmir ve havalisini nâmerdâne işgal ve ilhaka kıyam eyleyen Yunanlıların harekât-ı ahire ile İslamiyet'i kalbinden vurmak istemeleri alçaklıktır. Mazlum insaniyet ve İslamiyet altı yüz seneden beri hak, adalet ve insaniyette hüküm süren hükümet-i Osmaniye'nin her zaman ve mekânda sebat edecek bina-yı zulmü yıkacak pek çok Fatihler ve Selahattinleri ağışunda saklıyor. Cidal-i cihan me'mul olmayan salibin hilale tasallutunu intaç edecek ise hakiki medeniyet şahid-i beşeriyet hazırlasın ve vatan ordusuna ilhaki yolunda bugünden itibaren enzar-ı cihanda müncer ve meskût Müslümanları lâmekan muhacirleri bile Avrupa'da idam edilmek istenilen hayat-ı âlemin tahlisi için son nefesini istihkar ve her noktadan heyecan ve ra'seyi temin ve bilhassa mukadderat ve muhadderatı muhafaza-i feryad ve tahrike mecbur olduklarını izhar ile a'daya tecavüze ve ila-yı hakka müsaraatini ispat edecektir."⁸⁰

⁷⁸ Oktay Bozan, "İzmir'in İşgaline Mardin ve Çevresinden Tepkiler", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/23 (2019), s.34.

⁷⁹ BOA, A.VRK. 833/49; 834/88; Haluk Selvi-Bülent Cırık, "Milli Mücadele'de Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 9/1 (2014), s. 222.

⁸⁰ BOA, A.VRK, 831/63.

Bu telgrafta İzmir'in işgalinin hiçbir hukuki dayanağının olmadığı vurgulanmıştır. Yunanlıların işgalinin "İslamiyet'i kalbinden vurmak" olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca işgallerin temelinde bir medeniyet çatışması olduğu ima edilmiştir. Ancak İslam medeniyetinin önemli aktörlerinden Selahattin Eyyubi ve Fatih Sultan Mehmet örnek gösterilerek Türk milletinin işgallere seyirci kalmayacağı, içinden çıkaracağı kurtarıcılarla inşa edilmek istenen zulmün dağıtılacağı belirtilmiştir.

Mardin'den Sadâret'e gönderilen 22 Mayıs 1919 tarihli telgrafta "Umum ahali-i İslamiye namına" Mardin Belediye Reisi Hıdır Bey'in imzasıyla çekilen telgrafta özetle şu ifadeler yer verilmiştir: Büyük çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmesine ve hiçbir hak ve meşru sebep olmamasına rağmen Yunan askeri tarafından İzmir işgal edilmiştir. Bu işgalle birlikte Rumlar, Yunanlılarla birlik olarak Müslümanlara katliam, yağma ve ırza tasallut gibi her türlü vahşi fiil ve hareketlerde bulunmuştur. Bunun böyle olacağı İtilaf devletleri tarafından tahmin edilmesi lazım geldiği halde, bu devletler bu konuda duyarlılık göstermemiştir. Böylece bütün Müslümanlar adalet beklerken, kendilerini böyle feci bir hadisenin içinde bulmuşlardır. Böyle hukuksuz işgallerin doğuracağı keşmekeşlere Müslüman ahalinin tahammülü kalmamıştır. Müslümanlar her türlü sıkıntıya göğüs gererek bu fenalıklardan kurtulacaktır. Yunan'ın Rumlarla ittifak kurarak İslamlara reva gördükleri katliamlar tarihen sabittir. Müslümanların Müslüman olmaktan başka kabahatleri yoktur. Müslümanlar, Sulh Konferansı'ndan adalet beklerken, Rumların tecavüzlerine maruz kalmıştır. İnsanlık ve adalet namına, Büyük Devletlerin İstanbul'daki temsilcilerinden, İzmir ve çevresinin Yunan askerinden temizlenmesini şiddetle talep ederiz.⁸¹ Bu telgraftan 4 gün sonra Mardin'den Sadâret'e gönderilen 26 Mayıs 1919 tarihli bir başka telgrafta da İzmir'in işgali tekrar lanetlenmiştir. Mardin Belediye Reisi, aşiret reisleri, ulema, eşraf ve esnaf adına çekilen bir telgrafta 44 kişinin imzası yer almaktadır. Wilson Prensiplerine göre İzmir'de Müslüman nüfusun Rumlara oranla fazla olduğu vurgulanarak işgalin dayanaksız olduğuna dikkat çekilmiştir. Paris Konferansı'ndan adalet ve hakkaniyete dair kararlar beklenirken tüm Müslümanların hayal kırıklığına uğratıldığı ifade edilmiştir.⁸²

İzmir'in işgali Mardin'e bağlı Midyat, Savur, Ömerli ve Cizre'de de lanetlenmiştir. Midyat'ın tüm aşiret ve ahalisinin rey ve kararıyla Midyat Belediye Reisi Hamza Efendi tarafından 18 Mayıs 1919 tarihinde Sadrazam Ferit Paşa'ya gönderilen protesto telgrafında; İzmir ve havalisinin Yunanistan'a katılması haberinin Müslüman ahalinin kalbine bir hançer gibi saplandığı dile getirilmiştir. Büyük umutlarla beklenen Sulh Konferansı'nın adeta bir tiyatrodan ibaret olduğu belirtilen telgrafın devamında özetle şu ifadeler yer verilmiştir: "Artık iman ettik ki; bu konferans, dünyaya barış ve huzur getirmeyi gaye edinen bir adalet ve insanlık kurumu değildir. Bilakis tüm imkânlarıyla İslam âleminin imhasına çalışan bir Haçlı kuruluşudur. Yirminci asır medeniyet tarihine mazlum Müslümanların kanlarıyla yazılacaktır. Artık bunun böyle olduğu ve Barış

⁸¹ BOA, A.VRK, 833/49.

⁸² BOA, A.VRK, 834/88.

Konferans'ının da bu amaca hizmet ettiği açıkça görülmüştür. Bugün İzmir, yarın Bursa ve İstanbul, öbür gün bütün İslam diyarı şu zalimce ilhakların kurbanı olacak ve devletimiz böylelikle ortadan kaldırılacaktır.”⁸³

Midyat ahalisinin hissiyatı telgrafın devamında, yaşanan zulümlere tahammül edecek tek bir Müslüman bile kalmadığı, Rumların amacının Ayasofya'yı ele geçirip burayı kiliseye dönüştürmek olduğu, işgaller karşısında zilletle yaşamaktansa namus ve şerefle mücadele edilmesi gerektiği ve gerekirse bu uğurda ölümüne mücadele edileceği şeklinde dile getirilmiştir: “Paşa Hazretleri! Sıkıntıların bu derecesine sabır ve tahammül gösterecek artık tek bir Müslüman kalmadı. Rumların Ayasofya'yı ele geçirmek hususundaki teşebbüslerine rağmen Müslümanlar vakar ve itidalini muhafaza etti. Fakat bu son hadiseler tevekkül ve sükûnla karşılanacak cinayetlerden değildir. Hükümetin, şu ilhak üzerine devletin ve milletin haklarını muhafaza için büyük bir çaba gösterdiği haberini aldık. Yalnız bu teşebbüsün kuru bir protestodan ibaret kalmamasını şiddetle arzu etmekteyiz. Zira örneklerle sabittir ki Müslümanların sözünü dinleyen, hukukuna riayet, şeref ve haysiyete riayet eden yoktur. Adalet Müslümanlara layık görülüyor. Tüm devletler Müslümanlara zulüm ve hakareti mubah görüyor. Bu hale karşı diplomasi ile vakit geçirmek artık hiçbir faide temin edemez. Paşa Hazretleri! Müslüman için bir ölüm mukadder ise biz bu ölümün namuslu ve mertçe bir ölüm olmasını istiyoruz. Bizim canımıza kastedenlerin ayakları altında ölmektense onlarla tek bir Müslüman kalmayınca kadar çarpıştıktan sonra ölmek hususunda azmimiz kesindir. Adaletin iadesini isteyen tüm Midyat Kürt aşiretleri bu hususta üzerine düşenleri yapmaya and içmişlerdir. Ancak Hükümetin de bizim ile hemfikir olacağını ve bize destek vereceğini umuyoruz. Yoksa ilhak meselesinde kuru teşebbüs ve kınama ile bir sonuç elde edilemeyeceğine inanıyoruz. Her ne olursa olsun namuslu bir hayat veyahut namuslu bir ölüm şıklarından birisi yönünde bir siyasetin takip edileceğini umuyoruz. Tüm Kürdistan ve İslam âleminin bu kanaatte olduğuna inanıyoruz. Bu düşüncemizin tasvip edilip edilmeyeceğine dair ufak bir işaretin gelmesini makine başında sabırsızlıkla bekliyoruz.”⁸⁴

Bu konuda Savur kazası Müftüsü Mehmed İzzet, umum ahali namına Belediye Reisi Abdullah, eşraftan Vehbi, Nurullah, Mehmed Hamdi, Salim, Mehmed Rüşdü, Abdülhalim, Mehmed, tüccardan Mehmed, Ahmed ve Ali Rıza tarafından Sadâret'e gönderilen 20 Mayıs 1919 tarihli protesto telgrafında ise şu ifadelere yer verilmiştir: “Her zerresi atalarımızın kanıyla sulanmış olan İzmir ve havalisi, Rumların aldatıcı iddiaları üzerine Osmanlı Devleti'nden koparılarak Yunanistan'a ilhak ediliyor. İzmir'in Rumlar tarafından işgal edildiği haberi tüm Müslüman ve kırk bini aşan kaza ahalisini müthiş bir heyecana ve üzüntüye düşürdü. Bugün kaza sakinleri camide akdettiği mitingde İzmir'in Yunanlılar tarafından ilhakı hakkındaki teşebbüsleri lanetledi. Adalet ve insanlık iddiasında bulunan İtilaf devletlerinden hürriyet ve hukukumuzun korunması için çaba göstermesini talep ettik. İşgalin tamamıyla hukuka ve insaniyet kaidelerine aykırı

⁸³ BOA, A. VRK, 832/27.

⁸⁴ BOA, A.VRK, 832/27.

olduğunu dile getirdik. İzmir'in işgalini bütün mevcudiyetimizle defetmeye hazır olduğumuzu tüm kaza ahalisi adına ilan eyleriz."⁸⁵

Savur kazası ahalisi namına Belediye Reisi Abdullah Bey'in imzasıyla Sadâret'e gönderilen 26 Mayıs 1919 tarihli telgrafta da İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberinin ahaliyi üzüntüye boğduğu dile getirilmiştir. Yunanlıların her türlü tecavüzüne maruz kalan İzmir ve çevresindeki Müslümanların haklarının muhafaza edilmesi ve bu duruma son verilmesi için İtilaf devletlerine çağrı yapılmıştır.⁸⁶

İzmir'in işgalinin protesto edildiği yerlerden birisi de Ömerli Kazasıdır. Tüm Müslüman ahali namına Ömerli Kazası Müftüsü İsmail Hakkı Efendi tarafından Sadâret'e çekilen 25 Mayıs 1919 tarihli protesto telgrafında işgale duyulan tepki özetle şöyle dile getirilmiştir: "Mukaddes olan İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilerek Türkiye'den kopartılmak istenmesine bütün mevcudiyetimizle muhalefet ederiz. Altı yüz seneden beri hâkim olan Osmanlı Devleti'nin güç ve ihtişamını tekrar ispat etmek ve kıymetli vatanımızın muhafazası uğrunda Ömerli kazası ahalisi gerekirse canını vermeye azmetmiştir. Bugün İzmir'in Osmanlı Devleti'nden kopartılmasına hiçbir fert razı değildir. Bu hususta milletin bağrından kopacak feryadın önüne geçilmesi imkânsızdır. Vatanın kurtulması uğrunda kanımızın son damlasına kadar mücadeleye hazır olduğumuzu bildiririz."⁸⁷

İzmir'in işgalinin protesto edildiği yerlerden biri de Cizre'dir. Cizre Müftüsü Hilmi ve Belediye Reisi Osman Bey'in yanı sıra kazanın eşraf ve önde gelenlerinden on yedi kişinin daha imzasının bulunduğu 22 Haziran 1919 tarihli telgrafta özetle şu ifadeler yer verilmiştir: "İnsanlığı imha edercesine seneler süren Cihan Harbi'nden sonra insanlığın huzurunun ve Osmanlı Devleti'nin tam bağımsızlığının tesis edilmesi yönünde Barış Konferansı'ndan müjdeli haberler beklerken muazzez Anadolu'muzun bir parçası olan İzmir'in hiçbir hak ve adalete dayanmaksızın işgal edildiği haberini aldık. Bu işgal haberi tüm kaza ahalisini derin bir üzüntüye boğdu. Uluslararası hukuku ihlal eden ve çoğunluğu azınlığa feda eden bu işgali bütün mevcudiyetimizle reddederiz. Hak ve adaleti kendilerine düstur edinen İtilaf devletlerinin dikkatini çeker ve bu işgalin sona erdirilmesini talep ederiz."⁸⁸

10. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Gösterilen Tepkiler

Millî Mücadele taraftarı mebusların çabalarıyla 12 Ocak 1920'de törenle açılan Meclis-i Mebûsan, 28 Ocak 1920 tarihinde Misâk-ı Millî'yi kabul etti. Böylece Mebûsan Meclisi, İngilizlere karşı millî iradeyi ortaya koyan siyasi bir karar almış oldu. Meclis-i Mebûsan tarafından Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi Ali Rıza Paşa Hükümeti ile İngilizlerin ilişkilerini iyice gerginleştirdi. Bu süreçte İngilizlerin yoğun baskılarına dayanamayan Ali Rıza Paşa, 3 Mart 1920 günü istifasını Padişah'a sunmak zorunda kaldı. Hükümetin istifası üzerine Damat Ferit Paşa'nın yeni hükümeti kuracağı şayiaları toplumda büyük

⁸⁵ BOA, A.VRK, 832/7.

⁸⁶ BOA, A.VRK, 834/65.

⁸⁷ Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007, s.89.

⁸⁸ BOA, A. VRK, 837/81.

bir rahatsızlık meydana getirdi. Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa, ülkenin geleceğini Saray'a ve İngilizlere terk etmek niyetinde değildi. Millet iradesi ortaya koyulmazsa bu zamana kadar yapılan fedakârlıklar yok olabilir, ülke ve millet İngilizlerin ve Saray'ın ön gördüğü kadere mahkûm olabilirdi.⁸⁹ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a ve Mebûsan Meclisi'ne gönderdiği telgrafla millî iradeye saygılı bir hükümetin kurulması gerektiğini belirtti. Bununla birlikte komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk heyet-i merkeziyelerine gönderdiği telgrafta işin vahametine dikkat çekerek, halkın örgütlü bir şekilde hareket ederek millî iradeye saygılı bir hükümetin kurulması için Mabeyn-i Hümayun'a, Meclis-i Mebûsan'a ve matbuata telgraflar çekilmesini talep etti.⁹⁰

Bu kapsamda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mardin Şubesi namına Hasan Efendi tarafından 6 Mart 1920 tarihinde çekilen telgrafta, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin birçok haricî müdahale ve baskılar ile dâhilî bazı kötü niyetli girişimler neticesi olarak istifaya mecbur olduğuna dikkat çekilmiştir. Millet umumi arzusunun; millet ve memleket ile yüce Hilafet'in bütünlüğünü ve geleceğini muhafaza edecek, millî emelleri tamamen müdafaaya muktedir bir zatın kabine riyasetine seçilmesi olduğu ifade edilmiştir. Ferit ve Hamdi Paşalar gibi milletin itimadını haiz olmayan ve aynı düşünceye sahip olan kişilerin seçiminin memlekette pek büyük üzücü hadiselerin meydana gelmesine neden olacağı belirtilmiştir.⁹¹

Bu konuda Midyat'tan çekilen 6 Mart 1920 tarihli telgrafta bazı hain kuvvetlerin baskısı neticesinde Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifaya mecbur kaldığının derin bir teessürle öğrenildiği belirtilmiştir. Hükümet üzerinde baskı kuranların uğursuz maksatlarının milletin fikir ve emellerine tabi olmayacak ve memlekette yabancıların çıkarlarına hizmet edecek bir kabineyi iktidara getirmek olduğuna dikkat çekilmiştir. Böyle bir kabineye milletin artık zerre kadar tahammülü kalmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle hain kuvvetlerin emellerine boyun eğmeyecek ve aldanmayacak, namuslu, vatanperver ve ihanet şaibesinden uzak bir kabine kurulması istenmiştir. Bu nedenle milletin mutlak vekâletini üstlenen muhterem mebusların yeni teşekkül edecek Heyet-i Vükela'ya güvenoyu verirken milletin kalbinden çıkan bu sesi hissederek hareket etmeleri talep edilmiştir. Midyat'tan çekilen bu telgrafta toplumun farklı kesimlerinden çok sayıda kişinin imzası yer almaktadır. Bunlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Mahmut, Belediye Reisi Hamdi, ulemadan Şakir, Hüseyin, Mustafa, Ahmet, Mahmut, eşraftan Hacı, Osman, Mehdi, Hulki, Reşit, esnaftan Musa, Kâmil, Abdülkerim, tüccardan Ahmet, Ömer, Hasan, Ferit, Abdullah, çiftçilerden Hasan, Derviş, Mehmet, Musa, Sait, Davut, İsa, Meclis Reisi Halil, Dekşuri aşireti reisi Bedrettin, Mizizah aşireti reisi Haço, Heverki aşireti reisi Çelebi, Arnas aşireti reisi Salih Ağa'dan oluşmaktadır.⁹²

⁸⁹ Selçuk Ural, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21 (2003), s.233.

⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s.531-534.

⁹¹ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.367.

⁹² *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s. 381-382.

11. Kürt-Ermeni Anlaşmasına Tepkiler

Kürt Teali Cemiyeti'nin Paris Barış Konferansı'ndaki temsilcisi Şerif Paşa ile Ermeni Bogos Nubar Paşa'nın Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti toprakları üzerinde Ermenistan ve Kürdistan adıyla iki devletin kurulması yönünde anlaşmaya varması Mardin'de büyük tepkilere ve şaşkınlığa neden olmuştur. Şerif Paşa ve Ermeni Bogos Nubar Paşa'nın imzalamış oldukları bu antlaşma gerek halk arasında ve gerekse de Melis-i Mebûsan'da büyük tepkilere yol açmıştır.⁹³ Bu kapsamda Mardin Sancağı'ndan da tepkiler yükselmiştir.

Mardinliler, Bogos Nubar Paşa ile iş birliği yapan Şerif Paşa'yı ve teşebbüslerini protesto ederek, senelerden beri Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını, Mardinlilerin Osmanlı camiasından ayrılık kabul etmez bir topluluk olduğunu ifade etmişler ve Ermenilerle iş birliği teşebbüsünü nefretle kınamışlardır. Bu konuda Mardinlilerin Meclis-i Mebûsan Başkanlığına gönderdiği telgraf, Meclis-i Mebûsan'ın 13 Mart 1920 tarihli toplantısında üyelerin "okunsun" sesleri içinde ele alınıp okunmuştur.

Başta Mardin Müftüsü Hüseyin Efendi ve Belediye Başkanı Rifat olmak üzere, eşraftan ve ulemeden altı kişinin, meşayihden dört kişinin, tüccardan üç kişinin ve bazı aşiret reislerinin imzasının yer aldığı telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "Bizlerin Osmanlı idaresinden alınıp, istiklalimizin sağlanmasına dair Şerif Paşa tarafından Ermeni milletinden Bogos Nubar Paşa ile beraber Paris'te Sulh Konferansı nezdinde mutabakat sağlanarak, bazı isteklerde bulunulduğunu haber aldık. Kendisine Kürdistan temsilcisi sıfatını veren Şerif Paşa, hiçbirimizi temsil etme hak ve yetkisine sahip değildir. Bizler yüzyıllardan beri bağlı bulunduğumuz Osmanlı camiasından ayrılmamak için gerekirse her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmeyeceğiz. Şerif Paşa ve hempalarının, bizlerin hesabına söylediği ve söyleyeceği bütün sözleri, istekleri ve dileklerini, nefretle kınıyoruz." Telgrafın devamında ise imzacılar Osmanlı camiasından ayrılık kabul etmez bir bütün teşkil ettiklerinin ve başka bir ad altında hiçbir idareyi asla kabul etmeyeceklerinin Sulh Konferansı'nca önemle göz önüne alınmasını, bu protestolarının Sulh Konferansı'na tebliğ edilmesini İtilaf devletleri temsilcilerinin hamiyet ve insaniyetlerinden talep ve istirham ettiklerini bildirmişlerdir.⁹⁴

Aynı konuda Midyat ileri gelenleri tarafından Sadâret'e gönderilen 1 Mart 1920 tarihli telgrafta da Osmanlı tabiiyetine duyulan bağlılık bildirilmiş ve bu konuda her türlü fedakârlığa hazır olunduğu beyan edilmiştir. Midyat kazasından çekilen telgrafta Şerif Paşa ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Midyat Müdafaa-i Hukuk Heyeti, Midyat Müftüsü, Midyat Belediye Başkanı, aşiret reisleri, eşraf, esnaf ve çiftçilerin imzalarının yer aldığı telgrafta tepki şöyle dile getirilmiştir: "Kendine Kürdistan temsilcisi süsü veren, hüviyetinin mahiyeti bizce meçhul olan Şerif Paşa ismindeki şahsın Ermenilerle

⁹³ BOA, DH. ŞFR, 107/104; Süleyman Beyoğlu, "Millî Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 11 (2015), s. 125-135.

⁹⁴ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.469-470.

müşterek bir idare tesisi için Barış Konferansı'na tekliflerde bulunduğunu işittik. Kendisi hiçbir Kürt aşiret ve kabilesinin belki de bir çobanın vekâletine haiz olmadığı hasebiyle bu husustaki teşebbüslerini red eyleriz.”⁹⁵

Derik halkı ve ileri gelenleri de, Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa'nın kendi mukadderatlarını ilgilendiren Paris'teki ayrılıkçı çabalarını kınayan şu telgrafı kaleme almışlar ve ilgili makamlar ile “Meclis-i Mebûsan Riyasetine” göndermişlerdir. Meclis-i Mebûsan'ın 1 Mart 1920 günü birleşiminde ele alınan telgraf, Siverek'ten gelen bir başka telgrafla birlikte okunmuştur.⁹⁶ Derik kazasından Müftü, Belediye Başkanı, aşiret reisleri ve ulemanın imzalarının olduğu telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: “Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Kürt ve Ermenilerin ortak bir idare kurmasına Bogos Nubar Paşa ile birlikte çalıştığı duyuluyor. İslam birliği, Osmanlı topluluğu ve Halifelik idaresi dışında herhangi bir idare altında yaşamak, bizim için imkânsız olup, böyle bir idarenin kurulması ve yaşatılması için seller gibi kan akıtılması, yüz binlerce insanın yok edilmesi, bakımlı yerlerin harabeye çevrilmesi dahi yetmez ve savaş ateşini yakmaktan başka bir işe yaramaz. Şerif Paşa'nın bizler hakkındaki sözlerinin ve anlaşmalarının en ufak bir değerinin bulunmadığını, gözlerinizin önüne kor, olayı şiddetle protesto ve nefretle reddederiz.”⁹⁷

Bu arada Mardin Müftüsü Hüseyin, Süryani Kadim Patriği İlyas, Keldani Murahhası İsrail, Süryani Kadim Murahhası Cebrail, Protestan Mektebi Muallim Vekili Cercilis, Belediye Reisi Cafer, Cami-i Kebir Mütevelliisi Hasan, on dokuz Müslim ve gayrimüslim esnaf, on iki eşraf, sekiz ulema, altı şeyh, yirmi iki tacir tarafından imzalanan bir dilekçede; Amerikan Başkanı Wilson'un ilan ettiği prensiplerine aykırı olarak bölgenin çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmasına rağmen buraların Ermenilere verilmesinin kabul edilemeyeceği dile getirilmiştir.⁹⁸ Dilekçe Mardin ahalisinin Osmanlı Devleti idaresi altında yaşamak istediğine dair iradesini ortaya koymuştur. Yüzbinlerce Müslüman'ın ebediyen Osmanlı idaresi altında kalmak istediği vurgulanmıştır. Buraların velev ki kısmen de olsa Ermenistan'a katılmasının zaten rencide olan yürekleri bir kat daha yaralayacağı ifade edilmiştir. Bu nedenle eskiden olduğu gibi Osmanlı idaresi altında yaşamak istediklerinin İtilaf devletlerinin temsilcilerine iletilmesi talep edilmiştir.⁹⁹ Görüldüğü üzere Mardin'den gönderilen protesto telgraflarında; kendi kendine Kürdistan temsilcisi süsü veren Şerif Paşa'nın Kürtler tarafından bilinmediği, bu kişinin hiçbir Kürt aşiret ve kabilesinin hatta bir çobanın vekâletine haiz olmadığı vurgulanarak bölgenin Osmanlı Devleti'nden koparılması teşebbüsüne tepki gösterilmiştir. Şurası kesindir ki, Millî Mücadele Dönemi'nde Mardin ahali, ayrılıkçı propagandalara itibar etmemiştir.

⁹⁵ BOA, DH. EUM. AYŞ, 33/74.

⁹⁶ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.301.

⁹⁷ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.87-88.

⁹⁸ *Hadisat*, 18 Nisan 1919.

⁹⁹ *Hadisat*, 22 Nisan 1919.

12. Erzurum ve Sivas Kongresi Delegeleri

Millî Mücadele hareketi Erzurum Kongresi ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Erzurum Kongresi, oluşturduğu yeni yapıyla Doğu Anadolu'daki direniş örgütlerini birleştirerek burada tek bir cemiyet ve tek bir heyetin faaliyet göstermesini temin etmiştir. Amasya Genelgesi'ndeki esaslar burada da yerini aldığı gibi, bu esaslar kendinden sonraki Sivas Kongresi'nce de aynen kabul edilmiştir. Böylece vatanı bir bütün halinde kurtarma fikrinin en önemli adımı atılmış, İstanbul Hükümeti'nin teslimiyetçiliğine karşı çıkılarak hedefe biraz daha yaklaşılmıştır. Kongre'nin önemini kapanış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, "Tarih şüphesiz bu kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir." cümlesiyle ifade etmiştir.¹⁰⁰

Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından Diyarbakır Muhafaza-i Vatan Cemiyeti ile Van, Mamuretülaziz, Sivas ve Erzincan Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri riyasetlerine gönderilen telgrafta; 10 Temmuz günü gerçekleşecek olan Erzurum Kongresi'ne mülhakat temsilcileriyle birlikte kaç kişinin katılacağı ve bu kişilerin hareket gününün bildirilmesi istenmiştir.¹⁰¹ Mardin'den kimlerin Erzurum Kongresi'ne delege olarak seçildiği hususunda farklı kaynaklarda farklı isimler yer almaktadır. Mardin'den Hacı Güşzade Abdülkadir Bey, Erzurum'da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine bir telgraf göndermiştir. Abdülkadir Bey, 17 Haziran 1919 tarihli telgrafta icap eden müdafaa ve tedbirlere Mardin namına iştirak etmek üzere Şeyhzade Abdülkerim ve Sırrızade Hüseyin Efendilerin murahhas olarak seçildiğini belirtmiş, akabinde de Cenab-ı Hakk'ın yardım etmesini temenni etmiştir. Bir gün sonra Mardin Belediye Reisi Hıdır ve Müftü Hüseyin Efendi'nin de Erzurum'da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine gönderdikleri 18 Haziran 1919 tarihli telgrafta; Erzurum Kongresi'ne iştirak etmek üzere Mardin Kazası namına eşraftan Sırrı Efendizade Hasan ve Şeyhzade Abdülkerim Efendi'nin seçildiği ve yakında gönderilecekleri dile getirilmiştir.¹⁰² Fahrettin Kırzioğlu'nun *Bütünyle Erzurum Kongresi* adlı eserinde Mardin Kazası namına seçilen Sırrızade bazen Hüseyin bazen de Hasan diye yer almaktadır. Okuma yanlışlığından kaynaklanan ismin doğrusunun Sırrızade Hasan olduğu anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin Ali Enver Toksoy ise Erzurum'da bir kongre yapılacağına haber alınması üzerine Mardin'den kongreye katılmak için Sırrıoğlu Hasan ve İzzetoğlu Necati Beylerin seçildiğini belirtmektedir.¹⁰³ Erzurum Kongresi'ne gönderilen kayıtlardan anlaşıldığına göre Mardin Sancağı'ndan üç kişi seçilmiştir. Bunlar Sırrızade Hasan, Şeyhzade Abdülkerim ile Savurlu Dr. Necati Bey'dir. Seçilen delegelerin yola çıkmasının gecikmesi üzerine Erzurum'dan 6 Temmuz 1919 günü Diyarbakır Muhafaza-i Vatan Heyeti ile Mamuretülaziz, Sivas, Bitlis, Van, Malatya

¹⁰⁰ Mustafa Bostancı, "Millî Mücadele'de Erzurum Kongresi ve Kararları", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2015), s.201.

¹⁰¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünyle Erzurum Kongresi*, Ankara: Kültür Ofset Yayınları, 1993, c. I, s.164.

¹⁰² Kırzioğlu, *Bütünyle Erzurum Kongresi*, c. I, s.80.

¹⁰³ Toksoy, *Millî Mücadele'de Mardin*, s.21.

ve Muş Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerine bir telgraf daha çekilmiş, kongrenin başlamak üzere olduğu belirtilerek, mümessillerin ne zaman hareket edecekleri sorulmuştur.¹⁰⁴ Ancak bu dönemde Mardin Sancağı'nın bağlı bulunduğu Diyarbakır'da Faik Ali Bey vali olarak görev yapmaktaydı. İstanbul Hükümeti taraftarı olan Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey Erzurum'dan vilayete gelen delege seçimi talebi konusunda kararsız kalmış ve nasıl hareket edeceğine dair Dâhiliye Nezareti'nden görüş sormuştur. Dâhiliye Nezareti de Vali Faik Ali Bey'in telgrafına verdiği 9 Temmuz tarihli cevapta; Mustafa Kemal Paşa'nın "ma'zûl ve harekâtının merdûd" olduğunu, bu nedenle verdiği emirlerin reddinin icap edeceğini bildirmiştir.¹⁰⁵

Mardin Belediye Başkanı Hıdır Bey (Kömüli) 22 Temmuz 1919 günü Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta, mümessilleri Hasan Efendi'nin o gün hareket ettiğini iletmiştir.

Savur Kazası Belediye Reisi Seyyid Abdullatif bin Nasrullah Bey'in 23 Temmuz 1919 tarihli telgrafında Savurlu Doktor Necati Efendi'nin Erzurum Kongresi'ne mümessil tayin edildiği şöyle dile getirilmektedir: "İrk ve tarih nokta-i nazarından mülk-i mevrusumuz olan Vilâyât-ı Sitte-i Şarkiyye'nin hiçbir cüzünün ziyâ' ve aslından fekk-i irtibatına imkân bırakmayarak bu husustaki müdafaanın icrasıyla hukuk-ı milliye ve mukaddesemizin muhafazası ve bizlerin Osmanlı ve Halife-i müminîn olan Sevgili Padişahımızın zıll-i zalîl-i mülükaneleri altında bekamızı temin için Erzurum'da inikad edecek kongrede isbat-ı vücut etmek üzere diğer vilâyât ve mülhakattan tayin edilip gönderildiği gibi kazamızın kırk iki bin kişilik ahali namına olarak muktezî müdafaada bulunmak ve bunun aksini ispat edecek ricâlin zuhurunda metbû-i mufahhamımızla (Padişah) beraber, aksâm-ı asliye-i vataniyemizin tamamıyet-i mülkiyesi için elimizde taşıdığımız silahlarla bütün fedakârlıkları ıktihâma amade bulunduğumuzu ifade ve beyâna tarafımızdan salâhiyet-i kâmile ile Savurlu Doktor Necati Efendi tayin ve i'zâm kılındı."¹⁰⁶

Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* adlı eserinde Erzurum Kongresi'ne Mardin'den katılımın olmadığını belirtmiş fakat Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin listesinde Mardin'den Doktor Necati Bey ile Tüccar Ali Efendi'nin isimlerine yer vermiştir.¹⁰⁷ Diyarbakır'dan 13. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Halit Bey'in Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 28 Temmuz 1919 tarihli telgrafta; Erzurum Kongresi için, Mardin Mümessili Sırrı Efendizade Hasan ile Savur Mümessili Doktor Necati Efendilerin Diyarbakır'dan, Elâzığ murahaslarını da teşvik için adı geçenlerin Elâzığ yoluyla hareketlerinin uygun görüldüğü dile getirilmiştir. Bu arada Nusaybin'den de seçilen Seyyâdzade Abdülkadir Efendi Mardin'e gelmişse de onun yola çıktığına dair bir kayda rastlanmamaktadır. Vali Faik Ali Bey, Sadâret'in bu işe mümanaat edilmesi hakkındaki telgrafını vilayet geneline

¹⁰⁴ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c. I, s.172.

¹⁰⁵ BOA, DH. ŞFR, 101/19-36.

¹⁰⁶ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c. I, s.186-187.

¹⁰⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber-I*, Ankara: TTK, 2009, s.80.

neşredince, bunun delegeler üzerinde bir korku tesir ettiği ve dolayısıyla Erzurum Kongresi'ne olan katılımı sekteye uğrattığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Erzurum Kongresi sürecinde İstanbul Hükümeti'nin etkisinde kalan Faik Ali Bey'in tutumu nedeniyle Erzurum Kongresi'ne Mardin'den katılım sağlanamamıştır. Ali Galip hadisesi Faik Ali Bey'in Millî Mücadele'ye bakışını değiştirmiştir. Bunun üzerine her ne kadar halazadesi İhsan Hamit Bey'in Sivas Kongresi'ne delege olarak gönderilmesine yardımcı olmuşsa da, Sivas Kongresi'ne de Mardin'den bir katılım olmamıştır.

13. Askerî Zaferlerin Yankıları

Millî Mücadele döneminde gerek zaferler, gerekse de diplomatik ve siyasi gelişmeler Mardin kamuoyu tarafından yakından takip edilmiş ve bunlara tepki verilmiştir. Nitekim 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışı dolayısıyla Mardin Mebusu Mithat Bey ve arkadaşları tarafından tebrik telgrafları gönderilmiştir.¹⁰⁹ Aynı şekilde Mardin Belediye Reisi Kasım Bey de Büyük Millet Meclisi'nin açılışı nedeniyle tebrik telgrafi göndermiştir.¹¹⁰ Sonraki yıllarda da 23 Nisan'ın yıl dönümlerinde Mardin'den tebrik telgrafları gönderilmiştir.¹¹¹

Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı elde edilen zafer ve akabinde imzalanan Gümrü Antlaşması üzerine Büyük Millet Meclisi Riyasetine bir tebrik telgrafi gönderilmiştir. Mardin Belediye Reisi Kasım Bey tarafından gönderilen 8 Aralık 1920 tarihli telgrafta Ermeni hükümetiyle sulh muahedesi imzalandığı hakkındaki müjdenin Mardin'de büyük sevinçle karşılandığı ve bu başarının alkışlandığı ifade edilmiştir. Bu askeri ve diplomatik başarı nedeniyle Mardin'de kamu binaları, çarşı ve pazarlar bayraklarla donatılmış, ordunun başarısı için dualar okunmuş, Yüce Allah'tan zafer niyazında bulunulmuştur.¹¹² Kars'ın ele geçirilmesinden dolayı Mardin Belediye Riyaseti'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir tebrik ve destek telgrafi iletilmiştir.¹¹³ Mardin Mutasarrıfı Hakkı Bey Mevlid-i Nebvi münasebetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne 23 Kasım 1920 tarihinde bir telgraf göndermiştir. Hakkı Bey, Hz. Peygamber'in doğumu nedeniyle Mardin Cami-i Kebir'inde program düzenlendiğini, bu program sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şanının yücelmesi ve muvaffakiyet ile Osmanlı ordusunun zafere ulaşması için dualarda bulunulduğunu dile getirmiştir.¹¹⁴ Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği telgraflarda mücadeleye devam edilmesi ve dirayetli bir tutum sergilenmesi gerektiğini

¹⁰⁸ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c. II, s.118-119.

¹⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. I, s.46

¹¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. I, s.93-94.

¹¹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. XIX, s.419.

¹¹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. VI, s.32; Haluk Selvi & Bülent Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020, s.283.

¹¹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. VI, s.78.

¹¹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. VI, s.52.

ifade etmiştir.¹¹⁵ Birlik ve beraberlik yönündeki bu faaliyetlerle birlikte Mardin'in tüm ayrılıkçı propagandalara karşı daima tepkisini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. 24 Şubat 1921'de Midyat'tan Türk-Kürt birliğini onaylayan ve İngiliz oyununa gelinmeyeceğini anlatan telgraflar TBMM'ye gönderilmiştir.¹¹⁶

Kütahya-Eskişehir Savaşları nedeniyle kısmen mevzi kaybeden ordunun başarısı için ciddi bir hazırlık yapılmış ve toplumun desteği üst düzeyde temin edilmeye çalışılmıştır. Sakarya Savaşı'nın başladığı günlerde Mardin Müftüsü Hüseyin ve Nakibüleşraf Ensarizade Mehmet Ali Efendi tarafından bir destek telgrafi çekilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çekilen 22 Ağustos 1921 tarihli telgrafta Yunanlılara duyulan tepki ve vatanın kurtuluşuna olan inanç şöyle dile getirilmiştir: "Millî istiklal ve istikbalimizi hedefleyen ordumuzun pis Yunan ayakları altında inleyen mukaddes memleketimizin ve masum halkımızın hayatını kurtarma ve refahı namına dün memleketimizin çeşitli tabakalarına mensup yirmi bin kişiden oluşan bir büyük kalabalıkla heyecanlı miting yapıldı. Mitingde yapılan hararetli konuşmalarla intikam ateşi körüklenmiş, millî hamiyet ve yardım için yeminler edilmiştir. Medeniyetin değil vahşetin bile reva görmediği Yunan sürülerinin faciaları ve mezalimi altında bekleyen din kardeşlerimizin tahkir edilen dinî mukaddesatımızın ve namusun kurtarılması uğrunda mübarek kanını döken şanlı ordumuzun büyük başarıları neye bağlı ise onun yapılmasına hazır ve amade olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda yedi yaşındaki çocuklarımıza varıncaya kadar bütün mallarımızı, canımızı, mülkümüzü ve kanımızın son damlasını intikam için seve seve feda etmeye hazır bulunduğumuzu arz eyeriz. Giriştiğimiz bu hayat mücadelesinde çelik ve metin ruhumuzun ecdadımızın kahraman evlatları olduğunu ispat ile büyük muvaffakiyetler dileriz. Bu mücadelede harikalar gösteren muazzez ve mukaddes kumandanlarımız ve özellikle cesur ve kahraman askerlerimize samimi, sıcak teşekkürlerimizin, hürmetlerimizin, selamlarımızın iletilmesini rica eder, ordumuzun başarısını Cenab-ı Hak'tan niyaz eyeriz."¹¹⁷

Yunanlılarla mücadelenin yoğun bir şekilde devam ettiği bu günlerde Mardin'in bir kazasında görkemli ve heyecanlı bir miting yapılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, "Anadolu Azminde Devam Edecektir" üst başlığının altında Mardin'deki eli silah tutan tüm Müslümanların emre hazır olduğu okuyuculara aktarılmıştır. Habere konu olan kazanın neresi olduğu belli değildir. Tüm kaza ahalisi namına Belediye Reisi Abdülmecid ve Müdafaa-i Hukuk Reisi Saver tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çekilen 23 Ağustos 1921 tarihli telgrafta orduya olan destek güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Sakarya Savaşı'nın başladığı tarihte çekilen telgrafta Anadolu'nun tamamen Yunan işgalinden kurtuluşuna kadar mücadeleye devam edilmesi, bu yolda eli silah tutan tüm ahalinin mücadeleye amade olduğu dile getirilmiştir. Toplumun tüm kesimlerinin iştirak ettiği miting ve akabinde alınan kararlar şöyle dile getirilmiştir:

¹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. XII, s.136.

¹¹⁶ Sarıhan, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. III, s.464.

¹¹⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1921; Sarıhan, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. IV, s. 27.

“Bugün eşraf, önde gelen şahsiyetler, ulema, kaza ahalisi ve aşiretler toplanmışlardır. Canlıların değil cisimlerin bile vicdanlarını titretecek, ciğerlerini yaralayacak bir vahşet hissiyle misli görülmemiş kötülükleri ve adilikleri işleyen, Anadolumuzu pis ayaklarıyla çiğneyip dindaşlarımızı katleden, mal ve ırzlarına göz diken Yunanlıların bu konudaki tecavüzlerini, hücumlarını defeden ordumuzun kesin zaferine dua ve şehitlerin ruhuna Fatihalar hediye ettikten sonra aşağıdaki kararları almıştır. Alınan bu kararların gerekli makamlara iletilmesi talep edilmiştir:

1. Millî istiklal ve emellerimizin kazanılması maksadıyla giriştiğimiz mukaddes millî cihadı nihayete kadar bütün mevcudiyetimizle devam ettirmek,
2. Medeniyet ve insaniyetten zerre kadar nasibi olmayan Yunan milletini kıyamete kadar nefret ve lanetle yâd etmek,
3. Ordumuza yardımcı olmak üzere eli silah tutan bütün kaza halkının emre amade bulunduğunu ilan eylemek,
4. Gece gündüz çarpışan ordumuzun arkasında yardımcısı olduğumuzun ve muhterem Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile bütün kumandan ve kahraman erlerine selam ve takdirler hediye edildiğinin tebliğini arz etmek.”¹¹⁸

Cizre Müftüsü, Belediye Reisi ve eşraftan birçok kişinin imzasının olduğu bir telgrafta da zaferin Cizre’deki yankılarına değinilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti’ne çekilen 28 Ağustos 1921 tarihli telgrafta bu durum şöyle dile getirilmiştir: “Ecdadımızın hamiyetli kanlarıyla yoğurulmuş olan mukaddes ve mübarek vatanımızı istila ve istiklalini mahveden hain düşmanlarımızın hücumlarını Yüce Hakk’ın yardımıyla durduran kahraman ordularımızın zaferlerini haber alan Cizre kazasının bütün sadık ahalisi muhterem ve kahraman ordumuza samimi kalbimizden koparak selam ve hürmetlerimizin iletilmesine, ilahi yardımla başladığımız bu muazzam cihadın bir ferdimiz kalıncaya kadar devamına ve bu iş için beden ve malen her türlü fedakârlıktan geri kalmayacağımıza bütün halkımızla karar verilmiştir.”¹¹⁹

Sakarya Zaferi Mardin’de büyük bir sevinçle karşılanmış, orduya olan destek daha da artmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde “Fevkalade Sürûr” başlığı altında yayınlanan yazıda Belediye Başkanı Kasım Bey, Mardin halkının duygularını şöyle aktarmıştır: “Kahraman ordumuzun girmiş olduğu millî mücahadede muvaffak olarak lanetli düşmanlarımızı kahretmesi bayrağımızı Mardin muhitinde pek yüksek bir şaşaa ile dalgalandırdı. Resmî kurumlar ve umumi mahfillerde gösteriler icra edilmiş, dini makamlarda da büyük oranlarda etkili dualar ve hadisi şerifler okunarak ordunun bir kat daha muvaffakiyeti Cenab-ı Hakk’tan niyaz edilmiştir.”¹²⁰

¹¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1921.

¹¹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1921.

¹²⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Eylül 1921.

Mardin merkezinde yapılan zafer kutlamaları ve sevinç gösterileri kazalarda da görülmektedir. Müdafaa-i Hukuk ve Midyat Belediye Reisi Reşit, Heverki aşireti reisi Halim, Begevri aşireti reisi İbrahim, Dekşuri aşireti reisi Bedrettin, Meslemi aşireti reisi Halil ile Midyat'ın önde gelenlerinden Şem ve Somi Efendiler Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çektikleri 1 Eylül 1921 tarihli telgrafta bu durumu dile getirmiştir. Girişilen mukaddes ve millî mücadele yolunda tüm aşiretler ve halkın topyekûn olarak ordunun yanında olduğu şöyle ifade edilmiştir: "Millî mevcudiyet ve istiklalimize kastetmiş olan hain ve nankör düşmanın devam eden hücumlarını Allah'ın yardımıyla defetmiş olan bahadır ordumuzun muazzam kumandanlarıyla fedakâr ve kahraman erlerine hürmet ve saygılarımızın tebliğini rica ederiz. Giriştiğimiz cihada ve mukaddes mücadeleye millî gayemizin elde edilmesine kadar devam etmek ve bu uğurda malen ve bedenen her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu, Midyat kaza merkezinde toplanmış olan biz Midyat kabile ve aşiret reisleri ve halkı ahd ve yemin eylemiş olduğumuzun ilanını temenni eyleriz."¹²¹

Mardin Milletvekili İbrahim Bey, 13 Eylül 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu bir önergede; bilfiil muharebe meydanlarında fevkalâde yararlılık gösterenlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle taltif olunmasını teklif etmiştir.¹²² Bu süreçte Midyat Belediye Reisi Reşid ve Kaymakam Rauf Bey tarafından bir destek ve tebrik telgrafı daha çekilmiştir. 18 Eylül 1921 tarihli telgrafta zafer haberinin tüm aşiretlere varıncaya kadar ulaştığı belirtilmiştir. İslam âleminin son ümit ve dayanağı olarak tanımlanan milletimizi ezmek ve vatanımızı parçalamak maksadıyla düşmanlarımızın sevgili Anadolumuza tasallut ettikleri ve Yunan sürülerinin bir kere daha kahraman ve muzaffer ordumuz tarafından hezimete uğratıldığı vurgulanmıştır. Kahraman ordumuz tarafından düşmanın şiddetle her taraftan takip edilmekte olduğu müjdesinin umum kaza halkı ve aşiretlerini sevince boğduğu dile getirilmiştir. Muzaffer ordunun başarılarının devamı için dualar edilmekte olduğu arz edilmiştir.¹²³

Sakarya Zaferi nedeniyle Mardin'de birkaç defa miting ve gösteriler yapıldığı anlaşılmaktadır. Mardin Belediye Başkanı Kasım Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çektiği 20 Eylül 1921 tarihli telgrafta, kahraman ordumuzun azmiyle girmiş olduğu Millî Mücadele'de muvaffak olarak düşmanlarımızı perişan bir derecede kahretmesinin Mardin muhitini şaşaa ile dalgalandırdığını belirtmiştir. Resmî müesseselerde ve umumi mahfillerde kutlamalar yapıldığını, dinî makamlarda da kutlamalarla ve okumalarla ordunun muvaffakiyeti için Cenab-ı Hakk'a niyazda bulunulduğunu ilave etmiştir.¹²⁴

¹²¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1921; Sarıhan, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. IV, s.38.

¹²² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. XII, s.205.

¹²³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Eylül 1921.

¹²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Eylül 1921.

Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin sene-i devriyesi nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf göndermiştir.¹²⁵ 22 Eylül 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan "Sulh ve Harp" başlıklı yazıda "Yunan ordusu Anadolu'dan çekilsin, siyasi ve askeri entrikalardan vazgeçsin. O zaman Yakın Doğu sütlüman olur. Top tüfek gürültüsünden eser kalmaz." denildikten sonra Mardin ve Midyat'ın da aralarında bulunduğu birçok yerde emsalsiz zafer şenliklerinin yapıldığı dile getirilmiştir.¹²⁶

Başkumandanlık Zaferi ile Yunan ordusunun işgali altındaki şehirlerin kurtuluşu üzerine de orduya olan destek ve şükranlar dile getirilmiştir. Sakarya Zaferi sırasında genellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne diye çekilen telgraflar bu süreçte genellikle Mustafa Kemal Paşa'nın ismi zikredilerek gönderilmiştir. Nitekim "Büyük Millet Meclisi Reis-i Âlisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlıklı ve 29 Ağustos 1922 tarihli telgrafta Afyonkarahisar'ın işgalden kurtuluşu nedeniyle dua ve tebrikler gönderilmiştir. Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Müftü Ahmet Efendi'nin imzasının olduğu telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "Kahraman ordumuzun düşmandan Karahisar'ı istirdat ettiğine dair olan sevincin milletin kalplerine bahşettiği sonsuz tesirin tasviri mümkün olmuyor. Bu şanlı muvaffakiyete karşı umum namına tebriklerimizi takdim eder ve şanlı ordumuzun başarılarının devamı için cami-i şeriflerde etkili dualar okunmasına devam olunmakta olduğunu arz eyeriz."¹²⁷ Yine Afyonkarahisar'ın geri alınması haberi üzerine Mardin aşiret reislerinden de Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta kahraman ordumuzun Yunanlılara karşı elde edilen zaferinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.¹²⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 15 Kasım 1922 tarihli oturumunda Mardin Müftüsü, Belediye Reisi, Meclis-i İdare, Meclis-i Umumi, Belediye azaları, ulema, eşraf tarafından "Hâkimiyeti Milliye" bayramı nedeniyle tebrik telgrafları gönderildiği ifade edilmiştir.¹²⁹

Mardin'in tüm toplumsal kesimleri tarafından sahiplenilen Millî Mücadele, Süryaniler tarafından da kabul görmüş ve desteklenmiştir. Ermenilerin aksine Müslümanlar ve devletle daha iyi ilişkilere sahip olan, misyonerlerin, konsolosların ve istihbarat subaylarının telkinlerine iltifat etmeyen Süryaniler, Ankara merkezli yeni devleti desteklemiştir. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Süryani Patriği Ankara'ya gelmiş ve sıcak bir ilgi görmüştür. Süryani Patriği İlyas Efendi'nin gördüğü "hüsn-i kabul" Mardin'deki cemaat tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Süryani Kadim Cemaati namına Patrik Vekili Rahip Toma Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne gönderdiği 24 Şubat 1923 tarihli telgrafta bunu dile getirmiştir. Toma Efendi, "Eskiden beri sarsılmaz bir sadakat ile merhamet eli altında bulunduğumuz Türkiye

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. XX, s.115-116.

¹²⁶ Sarıhan, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. IV, s.69.

¹²⁷ C.A. A:VII-2-b, D:91, F:1-16.

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. XXIII, s.47.

¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. XXIV, s.508.

Hükümetimize sadakatimizi ve bağlıklarımızı yenilemek ve saygılarımızı sunmak için Ankara'ya gelen Patriğimize gösterilen hüsn-i teveccüh ve iltifata karşı vatanın birliği lisanıyla şükranlarımızı arz eyeriz." ifadesi ile Patriğin Ankara'ya geliş gayesi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Patrik İlyas Efendi, öteden beri devlete bağlı olan Süryanilerin yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne sadakatini sunmak için bu seyahati gerçekleştirmiştir.¹³⁰ Midyat merkezinden çekilen bu telgrafın bir benzeri bir gün sonra 25 Şubat 1923 günü Nusaybin'den çekilmiştir. Süryani Kadim Cemaati namına Murahhas Rahip İlyas Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çektiği telgrafta "Altı yüz seneden fazla müddetten beri sadakat ile lütuflu ve merhametli gölgesinde yaşadığımız Türkiye Hükümetimize bağlıklarımızı arz ederiz." ifadesi ile öteden beri Süryanilerin gösterdiği sadakate gönderme yapmıştır. Süryanilerin bağlıklarını bildirmek için Ankara'ya gelen Patrik İlyas Efendi'nin büyük bir samimiyetle karşılanmış ve kabul edilmiş olması nedeniyle de şükranlarını ve saygılarını sunmuştur.¹³¹

14. Mardin Mebuslarının Meclisteki Faaliyetleri

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mardin mebusları Mithat (Ulusal), Esat (Özmen), Hasan Tahsin (Artık), İbrahim (Turhan), Derviş (Ural) ve Necip (Güven) Beylerdir. Mardin milletvekilleri Millî Mücadele döneminde sadece kendi seçim bölgelerini değil aynı zamanda ülke genelini ve toplumun menfaatlerini esas alan bir siyaset takip etmişlerdir. Bu kapsamda öncelikli olarak Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması hususunda hassasiyet göstermişlerdir.

3 Temmuz 1920 tarihli oturumda Mardin Milletvekili Hasan Tahsin Bey, Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıkları mezalime dair yaptığı konuşmada Müslümanların maruz kaldığı tehlikelere karşı birlik ve beraberliğin önemine dikkat çekmiştir. Hasan Tahsin Bey, şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "Muhterem arkadaşlar, düşmanlarımız İslam âlemini mahvetmek ve birliğini parçalamak için saldırılarda bulunmaktadır. Bizim kurtuluşumuz Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadisleridir. Cenab-ı Allah bu konuda şöyle buyuruyor: 'Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı tutunun ve ayrılığa düşmeyin.' Bir başka ayette ise 'İnananlar ancak kardeştir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı takva sahibi olun. Umulur ki böylece merhamet olunursunuz.' buyuruluyor. Yüce Allah'ın bu düsturlarını dikkate alalım. Zaten düşmanın istifadesinin tefrikamızdan ileri geldiği tahakkuk etti. Tefrika yüzünden şahit olduğumuz Rumeli faciası, Hicaz vakası, Suriye meselesi tarih sayfaları üzerinde elim timsal levhaları teşkil ediyor. Tefrikaya meydan vermezsek emin olunuz necat ve felah bizim için hazırdır. Biz bugün tarihimize müracaat edelim. Tarih bir aynadır. Ecdadımızın tarih ahvalini araştıralım. Zira tarihini bilmeyen millet, babasını bilmeyen çocuğa benzer. Göreceğiz ki toplumsal bağları müstahkem ve mükemmel olanlar kurtuluşa ermiştir. Biz İzmir'e, Adana'ya ve en yakın olan düşmanın işgal ettiği sahalara tüm kuvvetimizi ve mevcudiyetimizi sarf

¹³⁰ C.A. A:VII-2-a, D:90, F:1-1261.

¹³¹ C.A. A:VII-2-b, D:90, F:1-1262.

etmezsek doğru bir hareket yapmamış oluruz. Oralara büyük bir kuvvet teşkil ve sevk ile mükellefiz. Vatan ve namus tehlikededir. Ciddi ve hakiki bir dayanışma lâzımdır. Ben yalnız Mardin Mebusu değilim, bütün Osmanlı memleketlerinin mebusuyum. Bugün her birimiz seçim bölgelerimize koşalım, hepimiz değilse bile icap edenleri koşturalım, halkı irşat edelim. İstenilen kuvvetleri hazırlayalım ve zaten hazırda. Öncelikle bu hususta çaba gösterip ve görevimizi ifa edelim. Bu şekilde müsterih olalım. Bugün esas olan şey kuvveti cem ve sevk ile ihtiyaçları temindir. Bu şekilde teşkil olunacak kuvvetleri Adana ve İzmir gibi en mühim noktalara sevk ederiz. Müdafaa hem maddi olur ve hem de manevidir. Müdafaa'nın maddi kuvveti silahtır. Silah ancak düşmanları korkutur. Hâlbuki müdafaa'nın manevi kuvveti olan toplumsal dayanışma ise düşmanları hem esir eder hem de etkiler. Bu nedenle biz her tarafa irşat heyetleri gönderelim. Meclisimizin istediği kuvvetleri, istediği nüfuzu temin edelim ve bu şekilde felahımız tecelli etsin. Hiçbir dakikanın boşa geçmesi doğru değildir.”¹³²

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması elbette millî birlik ve beraberlikle mümkün olabilirdi. Mardin mebuslarının bu konuda üzerlerine düşen görevi layıkıyla yerine getirdiklerini görüyoruz. Esat Bey ve Necip Bey 3 Kasım 1922'de 12 numaralı takrire katılarak “Türk-Kürt” ayrımı yapılmasına açıkça karşı çıkmışlardır. Takrirden şu çarpıcı ifadeler yer verilmiştir: “Türk, Kürt bir kitle-i vahidedir. Kürtler hiçbir zaman Türkiye camiasından ayrılamaz ve bunu yapmak için hiçbir kuvvetin tesiri yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri müdafaa etmeye yetenekleri olmadığı, biddefaat memleketimiz halkı ile beraber protesto edilmiş olduğu halde yine mevzubahis edilmesi şayan-ı teessüftür. Kürtler her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları cümlelerin malumlarıdır.”¹³³ Necip Bey 3 Kasım 1922 tarihinde verdiği bir başka takrirden de Lozan Barış Konferansı'na davet için gönderilen notada “gayri Türk” tabirinin kullanılmasını şiddetle eleştirmiştir. Necip Bey, takrirden şu ifadeler yer vermiştir: “Nota ki nefretle yâd edeceğim, gayri Türk tabiri vardır. Ben Kürdüm ve bu suretle cihana bir defa daha ilan ediyorum ki Misak-ı Millî dâhilinde böyle bir tabiri taşıyan bir fert dahi yoktur. Çünkü camiasında bulunan Türk, Kürt bir küldür ve yekvücuttur. Heyet-i Murahhasamızdan rica ederim, böyle kelimeyi işittiği zaman kemal-i nefretle reddedilmesini teklif ederim.”¹³⁴

15. Sonuç

Mardin, Mondros Mütarekesi'nin ardından doğrudan işgale uğramamış ise de Urfa, Antep ve Maraş gibi komşu vilayetlerde meydana gelen olayların, Mardin halkını rahatsız ettiği şüphesizdir. Ayrıca bir yandan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Mardin'de yaptığı tetkik ve istihbarat faaliyetleri diğer yandan Mondros Mütarekesi'nden sonra artan Ermeni olayları bölgedeki tedirginliği had safhaya çıkarmıştır. Mardinliler, yaşanan

¹³² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, c. I, s.68.

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Ankara: TBMM Basımevi, 1960, c. XXIV, s.373.

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXIV, s.373.

işgaller karşısında tepkilerini ortaya koymaktan çekinmedikleri gibi İngilizlerin başını çektiği “bölgede ayrılıkçı bir hareket başlatma” düşüncesine de alet olmayarak, bu zor günlerde istiklal ve istikbal mücadelesine sahip çıkmışlardır. Bu kapsamda memleketin her tarafında olduğu gibi Mardin’de de Kuvâ-yı Milliye ve Müdafaa-i Milliye teşkilatları kurulmuştur. Bu süreçte Mardin, memleketin muhtelif bölgelerinde meydana gelen işgal hareketlerine karşı vatanın topyekûn müdafaası için üzerine düşen görevi yapmıştır. Üstelik işgalci güçlerin Türk vatanını parçalamak ve Millî Mücadele’yi sekteye uğratmak amacıyla bölgede uygulamaya çalıştıkları bölücü politikalara da meydan vermemişlerdir.

Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki İngiliz ve daha sonra da Fransız işgalinin haksız olduğunu ilan ederek, bu uygulamanın medeniyet âlemine saadet yerine kanlı savaşlar getireceğini, Müslüman halkın kanının son damlasına kadar müdafaaya hazır olduğunu bildirmiştir. Mardin ahalisi aynı amaç doğrultusunda iş birliği yapmıştır. Kürtler “İngiliz altınlarına rağmen”, Türklerle beraber yaşamayı canları pahasına seçmiştir. Bu şekilde işgallere karşı Türklerle Kürtler aynı safta yer almış, memleketin en zor günlerinde birlik ve beraberliği korumuşlardır.

Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin bölgede yabancı bir hükümet istemediğini gösteren en dikkat çekici örnek şüphesiz Fransız Albayı Norman’ın Mardin’de karşılaştığı millî tavidir. Norman’ın Mardin’e gelişi ve bölgenin geri kalmışlığını bahane ederek Fransız işgaline kılıf uydurma gayreti, Mardin halkını galeyana getirmiş ve neticede Norman şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Mardin’de örgütlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kısa süre içerisinde aşiret reislerini, eşraf, ahali ve hatta gayrimüslimleri de ortak bir hedef doğrultusunda yönlendirerek, millet ve memleket aleyhindeki her türlü gelişmeye karşı mücadele etmiştir. Güney vilayetleri ile İzmir ve İstanbul işgal edildiğinde Mardin’de yapılan mitingler ve çekilen protesto telgrafları bu iradenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Mardin kamuoyu aynı duruşu ve hassasiyeti Şerif Paşa’nın Ermeni Bogos Nubar Paşa ile yaptığı anlaşmaya da göstermiştir. Mardin ahalisi başından beri Millî Mücadele’nin yanında yer almış ve bu hususta hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır.

Kaynaklar / References

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

C.A. A:VII-2-b, D:91, F:1-16; VII-2-a, D:90, F:1-1261; VII-2-b, D:90, F:1-1262.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Koleksiyonu Kataloğu:

ATASE, İSH, K.341, G.11, B.1.

Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri

BCA. 30-18-1-1 /1-4-16; 30-18-1-1 /9-19-13; 30-18-1-1 /12-68-2;

BOA, A. VRK, 832/27; 833/49; 837/81; 831/63; 832/27; 832/7; 834/65; 834/88; 833/49; 834/88.

BOA, DH, EUM, AYŞ, 33/74; 35/29; 74/29; 74/30; 19/6;

BOA, DH. EUM.2.Şb, 16/26.

BOA, DH. EUM.6.Şb, 30/26.

BOA, DH. İ. UM,19/4.

BOA, DH. KMS, 39/39; 47/90.

BOA, DH. ŞFR, 78/253; 97/225; 98/267; 98/289; 101/19-36; 107/104; 37/60; 438/83; 576/2; 589/60; 625/124; 626/175; 635/5.

BOA. HR. SYS. 2543-10/19-20.

Kitap, Makale ve Hatıralar

Akbıyık, Yaşar. *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Altun, Ara. *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*. İstanbul: Gün Matbaası: 1971.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 61/128 (2012).

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1918). Der. Nimet Arsan. Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1964.

Aydın, Suavi-Emiroğlu, Kudret-Özel, Oktay-Ünsal, Süha. *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2021.

Bayburt, Deniz. "Millî Mücadele Dönemi'nde Süryaniler". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*. 3/6 (2010): 45-72.

Beyoğlu, Süleyman. "Millî Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 11 (2015):111-124.

Bostancı, Mustafa. "Millî Mücadele'de Erzurum Kongresi ve Kararları". *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4 (2015): 184-203.

- Bozan, Oktay. "İzmir'in İşgaline Mardin ve Çevresinden Tepkiler". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11/23 (2019): 30-42.
- Bozan, Oktay. *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Mardin*. Konya: Çizgi Yayınları, 2021.
- Cemilpaşa, Ekrem. *Muhtasar Hayatım*. Ankara: Beybun Yayınları, 1992.
- Diyarbakır Salnameleri*. Haz. Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999, c. I.
- Dolabani, M. Hanna. *Tarihte Mardin*. Haz. Cebrail Aydın. İstanbul: Hilal Matbaacılık, 1972.
- Geary, Grattan. *Through Asiatic Turkey, Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus*. London: 1878.
- Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet 1920*. Ankara: Başnur Matbaası, 1970.
- Gökbilgin, Tayyip. *Millî Mücadele Başlarken*. Ankara: İşbankası Yayınları, 1959.
- Göyünc Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: TTK, 1991.
- Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*. 74 (1976).
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*. 6 (1953).
- İbrahim Artuk. *Mardin Artukoğulları Tarihi*. İstanbul: Gençler Kitabevi, 1944.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber-I*. Ankara: TTK, 2009.
- Karpat Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Ankara: Kültür Ofset Yayınları, 1993, c. I.
- Komisyon. "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları". *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*. 19 (1986): 8-14.
- Malmisanij. *Diyarbakırlı Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2004.
- Mesut, Ahmet. *İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958*. İstanbul: Doz Yayınları, 1992.
- Minorsky, V., "Mardin". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, c.VI: 317-322.
- Olgun, Said. "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkîyalık Faaliyetleri (1888-1920)". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 16/31 (2017): 33-56.
- Öke, Mim Kemal. *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Öke, Mim Kemal. *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Özcoşar, İbrahim. "19. Yüzyılda Mardin Nüfusu", Osmanlı'dan Günümüze Mardin Ermenileri". *Birinci Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş. İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2006.
- Özçelik, İsmail. *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.
- Sarıhan, Zeki. *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. Ankara: TTK, 1994, c. II-III-IV.

- Selvi, Haluk & Bülent Cırık. *Millî Mücadele’de TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020.
- Selvi, Haluk. *İşgal ve Protesto*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Selvi, Haluk. *Millî Mücadele’de Erzurum (1918-1923)*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- Selvi, Haluk-Cırık, Bülent. “Millî Mücadele’de Bitlis ve Çevresi (1918-1921)”. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*. 9/1 (2014): 205-231.
- Silopî, Zinnar. *Doza Kürdistan*. Beyrut: Stewr, 1969.
- Toksoy, Ali Enver. *Millî Mücadele’de Mardin*. İstanbul: CHP Mardin Halkevi Neşriyatı Resimli Ay Matbaası, 1939.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, c. II.
- Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974, c.VI.
- Taşdemir, Mehmet. “Mardin” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003, c. XXVIII: 45-46.
- Ural, Selçuk. “Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti’nden Gönderilen Protesto Telgrafları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 21 (2003): 231-240.
- Veou, Paul du. *La Passion de la Cilicie (Kilikya Faciası Siyasi, 1919-1922 Siyasi ve Askeri Olaylar)*. Çev. Reşat Gögen (Kilikya Faciaları adıyla basılmamış daktilo metni). Paris: Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Arşivi Kütüphanesi), 1937.
- Yalçın, Osman. *Mardin*. İstanbul: Özyürek Yayınları, 1969.

Tezler

- Gürhan, Veysel. *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2012.

Gazeteler

- Hadisat*. 18 Nisan 1919.
- Hadisat*. 22 Nisan 1919.
- İrade-i Milliye*. 26 Ekim 1919, 3 Kasım 1919, 10 Kasım 1919, 12 Ocak 1920, 24 Mayıs 1920.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1921, 5 Eylül 1921, 8 Eylül 1921, 22 Eylül 1921.

Meclis Zabıtları

- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, c. I, III.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. I, VI, XXII, XIX, XX, XXIII, XXIV.
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I.

EK 1. Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi, Albay Norman'ın Mardin'i ziyarete ve halkın gösterdiği tepki

✦ ماردین و دیار بکرده هیجان
 مخبر من یازیبور :

فرانسز میر آلابی نورمان ، هر دن سه
 صوک زمانلرده دیار بکره کیدوب اوراده کی
 فرانسز قونسولوخانه سنده او طوره جفتی
 و بعض تقیسات ایچون اطنه دن ماردینته حرکت
 اتمک اوزره اولدیغنی اشاعه ایتشدی . اول
 حائر اهمیت کورله ن بو حرکت ، بعض کزلی
 تصورات رتصه پائی احساس ایتدیکی جهته
 یاواش یاواش اهالی نی قوشقولاندیرمه باشلا-
 دی . دیار بکره ولایتی ده اشغال منطقه سته
 ادخال مقصدیله زمین حاضر لاق و احوالی
 بونیه کوره استکناه اتمک امانک بوساحتده
 مؤثر بولوندیغنی ، فی الحقیقه محتملدی .

میر آلابک دیار بکرده کی قونسولوخانه یه
 بر اشدن صوکره ، یاواش یاواش خدمه یازیبی ،
 محافظ ناملری آلتده بر جوق فرانسز لری
 جلب ، و اوراده آسایش اوزرنده معلوم اولان
 وسائله مراجعتله ایتدیکی کبی اوسانه رق
 کویا خرسیتانلری حمایه ، و امنیتی تقریر کبی
 بهان لره مستنداً اشغال عسکری نی طلب ایتدی
 هان هان محقق کوریلوردی . مملکتتمزک
 هانکی قسمی بوانترقیق لردن آزاده قالمشدرکه
 آرتق زوالی اهالی اوروبانک حقیقی مقصدی
 کشفده تاخر ایده بیلسون !

سنا غایه میر آلابک کله چکنی ایشدر
 ایشتمز ، دیار بکرده مدھش بر ته بیج و قور
 قونج برغایان باشلادی . اهالی نی تسکین ایچون
 مختلف مرجعلردن یک چوق مساعی صرف
 اولوندی . بوانساده میر آلابی نورمان آنسزین
 ترن مخصوصله ۹ کانون ثانی ۳۶ تاریخنده
 مازدینه کلدی . جنرال غور و طرفندن تورکر لره
 تأیید مخادنت و هر درلو سوء تفهملری ازاله
 مقصدیله کوندر لدیکنی سوبوردی . دیار بکره
 ولایت جنرال غور و نیک بویله بر عرض خلوص
 و مخادنتی بالطبع چوق مرید کورلیدیکی ایچون
 اهالی تکرار تهجه باشلادی . بلدیله اثره سنده
 مسافر ایدیان میر آلابی اشرف محلیه دن ومدار
 قعه حقوق جمعیتی اعضاستدن بر جوق ذوات
 زیارت ایده رک عنانی اولدقلری ، حکومت

EK 2. Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi'nin 17 Nisan 1920 tarihinde "Kürtlerin Sadakati" başlıklı yazısında Şerif Paşa'ya gösterilen tepki

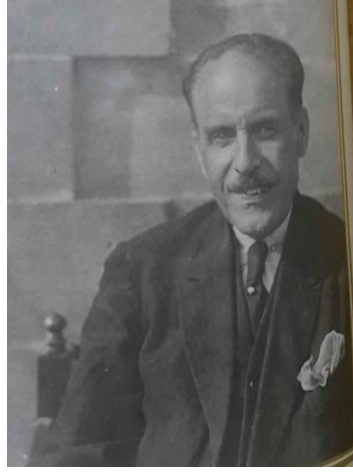
EK 3. Türk ve Alman subayları Mardin'de Süryani Patriği Mar İgnatios İlyas Şakir (Nasri Şakir) Efendi, yardımcısı Severios I. Afram Barsavm ve Süryani papazları ile birlikte

EK 4. Müşir Ahmet İzzet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın Mardin'e gelişleri sırasında kendilerini karşılamak için sırada bekleyen öğrenciler ve Mardinliler

EK 5. Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Harbi'nde çok kıymetli yardım ve hizmetleri görülen Mardin Belediye Başkanı ve Mardin eşrafından Hıdır Kümeli

EK 6. Mardin'de 13. Kolorduya bağlı 5. Tümen Kumandanı Yarbay Mehmet Kenan Bey

EK 7. Mardin Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hüseyin Efendi

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Oktay BOZAN | Dicle Üniversitesi |
oktaybozan210[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-0485-556X**

Prof. Dr. Oktay BOZAN, 1976 yılında Diyarbakır ili Çüngüş ilçesinin Deveboynu Köyünde doğdu. İlkokulu Deveboynu Köyü'nde, Ortaokul ve liseyi Çüngüş Lisesi'nde okudu. 1996 yılında Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliğini kazandı ve 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Diyarbakır Koşuyolu İlköğretim Okuluna atandı ve beş yıl öğretmenlik yaptı. 2005-2010 yılları arasında Diyarbakır Süleyman Demirel Lisesi, Atatürk Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Arif Eminoğlu İlköğretim okullarında okul müdürü olarak görev yaptı. 2004-2006 yıllarında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi bölümünde yüksek lisans yaptı. 2008-2012 yılları arasında Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda doktora yaptı. 2012-2019 yılları arasında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi bölümünde Öğretim üyesi olarak görev yaptı. Hali hazırda Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Rektör danışmanlığı, bölüm başkanlığı, enstitü müdürlüğü gibi idari görevler yapan yazar, çok sayıda bilimsel etkinliğin de gerçekleştirilmesinde yer almıştır. Evli ve dört çocuk babasıdır. Yazarın, Ermeniler, misyonerlik faaliyetleri, aşiretler ve Diyarbakır ile ilgili çok sayıda makalesi ve bildirisi vardır.

**Prof. Dr. Oktay BOZAN | Dicle University |
oktaybozan210[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-0485-556X**

Prof. Dr. Oktay BOZAN was born in 1976 in Deveboynu Village of Çüngüş district of Diyarbakır province. He attended primary school in Deveboynu Village, secondary school and high school in Çüngüş High School. He won the Department of History Teaching at Dicle University Education Faculty in 1996 and graduated in 2000. In the same year, he was appointed to Diyarbakır Koşuyolu Primary School and taught for five years. Between 2005 and 2010, he worked as a school principal at Diyarbakır Süleyman Demirel High School, Atatürk High School, İmam Hatip High School and Arif Eminoğlu Primary School. He completed his master's degree in Dicle University, Faculty of Theology, Department of Islamic History in 2004-2006. Between 2008 and 2012, he completed his PhD at Fırat University, Department of History. Between 2012-2019, he worked as an associate faculty member in the Department of Islamic History at the Faculty of Theology at Dicle University. He is currently working as a full-time professor at Dicle University, Faculty of Letters, Department of History. The author, who performed administrative duties such as advisor to the rector, head of the department, and director of the institute, also took part in the realization of many scientific activities. He is married and has four children. The author has many articles and statements about Armenians, missionary activities, tribes and Diyarbakır.